

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Untitled

Heuvel, M.E.N. van den; Lem, G.A.C. van der; Ommen, K. van; Tilanus, L.; Vrolijk, A.J.M.; Warnar, G.

Citation

Heuvel, M. E. N. van den, Lem, G. A. C. van der, Ommen, K. van, Tilanus, L., Vrolijk, A. J. M., & Warnar, G. (2012). *Untitled* (Vol. 10). Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/20637>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/20637>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Het Einde

Dit is het laatste nummer van *Omslag*. Hiermee is een einde gekomen aan een kleurrijke traditie van bijna tien jaar. In die tijd zijn zo'n 250 vignettes verschenen over allerlei aspecten van de Leidse collecties, geschreven door wetenschappers uit Leiden en alle uithoeken van de wereld. Topstukken stonden centraal, maar ook nietige drukwerkjes met onvermoede geheimen.

Dit laatste nummer is gewijd aan 'het Einde' in alle soorten en maten, maar met een knipoog naar de toekomst. De Leidse collecties blijven immers bestaan als schatkamer voor alle wetenschappers en nieuwsgierigen. Daarnaast bereiden de Vrienden van de Universitaire Bibliotheken Leiden een nieuw tijdschrift voor waarin ook aandacht zal zijn voor de Bijzondere Collecties (zie laatste blz.).

Wij willen alle auteurs en lezers graag bedanken voor hun inzet en belangstelling. *Vale*.

De redactie

The End

This is the final issue of *Omslag*. As a consequence, an end has come to a colourful tradition of nearly ten years. In this period some 250 *vignettes* have appeared on diverse aspects of the Leiden collections, contributed by scholars from Leiden and all corners of the globe. The treasures of the Library featured prominently, but also mundane booklets with unsuspected secrets.

This number is dedicated to 'the End' in all its appearances, but with a hopeful glance towards the future. After all, the Leiden collections will still be there as a treasure house for the learned and the curious. In addition, the Friends of the Leiden University Libraries are planning a new periodical that will also devote attention to the Special Collections (see final page).

We would like to thank all authors and readers for their interest and commitment. *Vale*.

The editors

Aeons of pain in Hinduism and Indian Islam

Arnoud Vrolijk (curator of Oriental Manuscripts & Rare Books)

For obvious reasons Judaism, Christianity and Islam have a carefully constructed world view which gravitates towards death and the afterlife. In this Vale of Tears, what else can religions do except promise a better life for those who have gladly submitted to the will of the Almighty? Conversely, punishment will be meted out to the wayward and the insolent according to the nature of their sins.

In the eyes of the casual observer in the Western world Hinduism appears to be different. It is easy to call the wiry figure of Mahatma Gandhi to mind—patient, peaceful and strictly vegetarian—.

A sinner is clubbed by a demon and devoured by a snake-like creature in an Indian Muslim treatise on the punishments of Hell. [UBL Or. 26.545, f. 36a].

In dit nummer

Het Einde/The End » 1

Aeons of pain in Hinduism and Indian Islam » 1

Perish, then Publish? Christiaan Huygens' bequest in Leiden University Library » 3

De manuscriptkaart van de Donaudelta uit 1771 in de Collectie Bodel Nijenhuis » 5

Lipsius, Raphelengius jr. en Clusius verenigd in Seneca's *Tragoediae* » 7

Op weg naar het einde. Het testament van Johannes Thysius » 9

Inhoudsopgave 2003-2012

Nicolaas Beets en Ko Kruseman. Of het einde van een jeugdvriendschap » 11

A Critical Voice on Muslim Pilgrims from Java. Reflections on UBL Manuscript Or. 5567 » 13

De Loop van de Wereld. Een onopgemerkt manuscript van Albert Suho's middelnederduitse wereldkroniek » 14

Het boek is dood, lang leve het boek! » 16

De dood van een boekenlezer » 18

Een houtsnede van Hugo Jansz van Woerden. De Leidse inspiratie van Elckerlijc » 19

Nieuwe vriendenstichting voor de UBL » 20

Another hapless sinner is sawn in half by demons, starting with the head.
[UBL Or. 26.545, f. 32a].

A true Brahman, we are told in school, will step aside to avoid crushing an ant. We are informed about the notion of reincarnation and karma: the soul will be reborn in a new body, and the righteous will assume the body of a higher creature until the spirit dissolves into blissful nothingness. It therefore comes as something of a surprise (it certainly came as such to me) that Hinduism has a fully-fledged universe of agony called *Naraka*, presided over by

Yama, the Lord of Death. W. Kirfel's *Kosmographie der Inder nach den Quellen dargestellt* (1920), an authoritative source, provides a fascinating list of all different kinds of sin, hell and punishment. Some transgressions make sense, such as adultery, murder or incest, while others appear arbitrary, such as selling milk or receiving religious instruction from one's own children. Sinners are punished in various types of hell by live coal, boiling oil and fire, they are sawn to pieces, flayed alive, strangled by snakes or mauled by tigers. Others have to eat excrement, blood or pus. The most bizarre form of punishment is the hell called *Lalabhaksa*, where the sufferer has to swim in a river of semen while being forced to drink from it. The duration of all these forms of chastisement is beyond human understanding, but eventually every soul will be released after the expiation of his sins and resume his cycle of reincarnation.

Islam in India

By contrast, the imagery of Hell in Islam and the Qur'an is much less variegated. Its basic element is fire or its derivatives such as boiling water or melted copper, which torment the sinner. In addition, the denizens of Hell have to eat the bitter fruit of the *Zaqûm* tree or a drink that does not quench their thirst. The unbelievers will remain in Hell forever, but Muslims, however heinous their crimes, will ultimately be pardoned and go to Paradise.

On the Indian subcontinent, where Muslims were always a minority and in many cases converts from the lower Hindu castes, the rich and varied Hindu tradition of hell presumably influenced popular Islamic belief, but texts which bring this influence to light are practically unknown, let alone illustrated texts. The Leiden codex Or. 26.545, an acquisition from recent years, must therefore be considered as a rarity. Its 43 leaves contain numerous and vividly coloured miniatures of Hindu-style punishment. Naked sinners are sawn in half or clubbed by demons, or devoured by snakes and other wild animals—always a serious risk in the Indian jungle. The text is in Persian, the administrative language of India until 1858. The work, entitled *Uqûbat al-'asabât* ('The Punishment of the Nerves'), is attributed to Ja'far al-Sâdiq (702-765 CE), a descendant of the Prophet Muhammad and the sixth Imam of the Shi'as. In Shi'ite literature, however, no text is known under this name and it must therefore be considered as a pseudo-epigraphical work of unknown origin. It certainly deserves closer attention than it has had so far and it would make an excellent research topic for a student of eschatology or interreligious studies in general. But apart from these practical considerations, we may find comfort in the idea that the end, however painful, always implies a new beginning.

Perish, then Publish?

Christiaan Huygens' bequest in Leiden University Library

(Yoella Yoder, University of Washington and Brill fellow 2012)

'My writings on mathematics, lying for the most part in the lowest drawers of my great cabinet at Hofwijck, consisting of nine bound books labeled with the letters A to I, as well as many treatises that I had at hand, I leave to the academy or library of Leiden...'. Thus, did Christiaan Huygens bequeath to Leiden University library his intellectual property. His will also specified that Leiden was to receive his letters from learned scholars and, in particular, his correspondence with G.W. Leibniz and the Marquis de l'Hospital (on the foundations of the calculus).

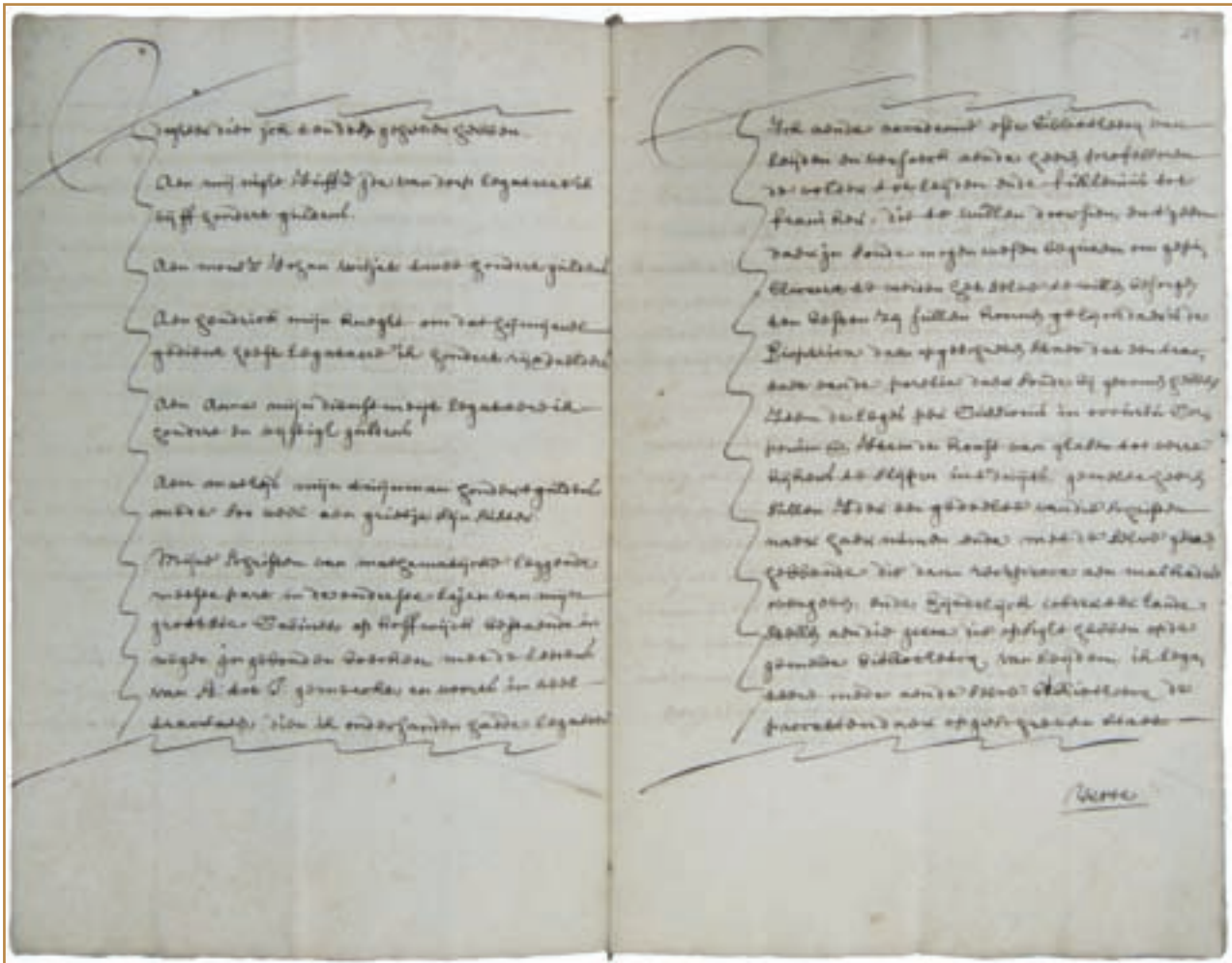

Drawing of Hofwijck by Christiaan Huygens in his sketch book [HUG 13, f 5v].

A rare bequest

It was a rare bequest in 1695. Yes, at the beginning of the seventeenth century, Leiden University had already inherited the manuscripts and books of none other than Joseph Scaliger (1540-1609). But it was much more common for the next of kin to inherit the papers of a scholar, along with more worldly goods. Such was the case with the library of Jacobus Golius, although while he was alive he increased the library collection through his actions as its purchasing agent.

So entrenched was the custom that a family would inherit a person's papers that Huygens' will was interpreted very narrowly. Although the spirit of the will suggested that he wanted the library to have all his papers, Leiden University Library only received the items that he specifically mentioned: his workbooks, his scientific manuscripts, and letters *from* learned correspondents.

The testament of Christiaan Huygens, in which he bequeathed his intellectual property to Leiden University Library [HUG 46, f 28v-29r].

Missing from the list and, thus, not given to Leiden were the drafts of the replies that he wrote *to* his learned correspondents. His scientific instruments and letters that passed between him and his family were also held back. Excepting items that his brothers wished to retain, his library was sold. Eventually the drafts, some instruments, and portions of the family letters did join the collection when, over a hundred years later, the death of the last direct descendant of Constantijn Huygens prompted the disbursal and eventual sale of all family property, including the papers of Constantijn and Christiaan.

Polishing and extending

Why did Christiaan Huygens make this unusual gift? The will hints at the answer, because in it he arranged for two noted professors, one being Burchard de Volder of Leiden, to edit and publish four treatises that he had never quite gotten around to finishing. Throughout his scientific career he procrastinated over publishing his research, always wanting to polish and extend his results. Indeed, he had spent most of his adult life refining his analysis of the refraction of light by lenses, which was one of the

four treatises posthumously released to the world. There were many such pieces that could have been printed while he was still alive, if he had not been so exacting, and his editors added two to the four that they were charged with publishing.

We even have evidence that he arranged his manuscripts in anticipation of this ultimate deadline. The collection includes covers that he made for papers on specific topics, such as ‘Musica adversaria’ and ‘Microscopia’. There are also three lists that then repeat all those individual titles, thereby dividing the papers into three broad categories. The first seems to consist of papers that he had already dealt with in some way, because they had been published, had circulated privately in letters, or were juvenilia. The second group encompasses treatises that were quite developed and could readily have been considered for publication, including pages that he cut from his workbooks because they held important discoveries as well as five of the six pieces presented in the posthumous edition. The last group is more of a catchall that is hard to characterize except to say that it includes studies that involved other people’s work or that were more mechanical in nature (the sixth

posthumously published treatise, on the lens grinding machine developed in conjunction with his older brother, is here). It was in this arrangement that his manuscripts entered the library, for the 1716 catalogue repeats every title, with each of the larger groupings assigned a separate codex number, excepting the large third division was broken into three codices.

A new catalogue

Huygens gave his papers to Leiden University Library in order to vouchsafe his contributions to science by having his work disseminated posthumously. That first edition was followed by others, culminating in the magnificent 22 volume *Oeuvres complètes de Christiaan Huygens* in which papers from all three groupings were edited for the first time. Alas, when those editors returned the manuscripts to the library, they were no longer in the order catalogued in 1716. They had been completely rearranged, now divided according to modern scientific fields (astronomy, mathematics...). And those covers made by Huygens himself are no longer housed with their underlying manuscripts. Thus was born the task, partially supported by the Scaliger Instituut, that has occupied me for many years: a new catalogue of the *Codices Hugeniani*, to be published by Brill in 2013.

Portrait of Christiaan Huygens at the age of 56 by Gerard Edelinck (1640-1707). Engraving, 17th c. [PK-P-108.246].

De manuscriptkaart van de Donaudelta uit 1771 in de Collectie Bodel Nijenhuis

Piet Broeders (promoveerde in 2006 op een dissertatie over Baron Von Derfelden van Hinderstein)

Detail van de manuscriptkaart: rivierlodingen tussen Braila (links onder) en Reni (rechtsboven).

Von Derfelden, Van der Monde en Bodel Nijenhuis

In de Collectie Bodel Nijenhuis bevindt zich een manuscriptkaart van de Donaudelta uit 1771. Deze kaart komt uit het bezit van de Utrechtse cartograaf Gijsbert Franco baron Von Derfelden van Hinderstein (1783-1857). Deze cartograaf is vooral bekend van zijn *Kaart van de Rivier de Lek Benedendams* uit 1824 en zijn *Algemeene Kaart van Nederlandsch Oost-Indië* uit 1842.

Kaartverzamelaar Johannes Tiberius Bodel Nijenhuis (1797-1872) kocht kort nadat de veiling van Von Derfelden van Hindersteins bibliotheek in 1858 had plaatsgevonden, bij De Kruijff en Van Terveen te Utrecht een groot aantal kaarten die aan Von Derfelden (1783-1857) hadden toebehoord. Bij de vergelijking van de door mij opgestelde lijst van de desbetreffende kaarttitels met de aanwezige kaarten in de Bodel Nijenhuiscollectie ontdekte conservator Martijn Storms een kaart van de Donaudelta die eveneens tot de verzameling van Von Derfelden had behoord en die Bodel Nijenhuis volgens een aantekening rechts in de ondermarge via Van der Monde aan zijn collectie had kunnen toevoegen.

Nicolaas van der Monde (1799-1847) was een Utrechtse uitgever met grote interesse voor de lokale historie en geografie. Hij gaf in 1839 de 'Platte Grond der Stad Utrecht' uit en verzocht Von Derfelden toezicht te houden bij de vervaardiging ervan. In het zelfde jaar gaf Van der Monde Bodels *Beredeneerde lijst van de kaarten der provincie Utrecht in het algemeen* uit. Mogelijk is hij omstreeks dat jaar in het bezit gekomen van de kaart van de Donaudelta. Dat moet

Kaart van de Donaudelta, opgemeten en beschreven onder leiding van kapitein Aagapin, 1771 [COLLBN Port 164 N 85].

Aantekening van de herkomst van de kaart in de ondermarge door Bodel Nijenhuis.

in ieder geval uiterlijk in 1847 zijn geweest, want in dat jaar overleed Van der Monde.

De verkenning van de Beneden-Donau

In de jaren 1768-1774 woedde de Vijfde Russisch-Turkse Oorlog die zich op de Zwarte Zee en het vasteland aan de westzijde hiervan afspeelde. Na de verovering van Izmajil, Kilija en Akkerman Kalesi (alle in Oekraïne) en Braila (Roemenië) in juli-november 1770, vaardigde het Admiraliteitscollege te Sint-Petersburg op 28 november 1770 een decreet uit waarin opdracht werd gegeven de monden van de Dnjepr, de Donau en de Dnjestr (alle uitmondend in de Zwarte Zee) en de Proet (de grensrivier tussen Roemenië en Moldavië) te beschrijven.

Voor de verkenning van de Beneden-Donau en zijn zijrivieren, van de Dnjestr en de Proet was een speciale eenheid aan de vloot toegevoegd die zich uitsluitend bezighield met de hydrografie en de navigatiemogelijkheden op die rivieren. Kapitein Bezhentsev heeft de Dnjestr tot de stad Bender (tegenwoordig Tighina in Moldavië) verkend, terwijl kapitein-luitenant Mavrin het benedenstroomse deel kreeg toegewezen alsook de kust tussen de mondingen van de Dnjestr en de Donau. Bovendien werden waarnemingen verricht in de monden van de Donau bij de steden Kilija en Izmajil. Deze opnemingen leidden tot de eerste hydrografische kaarten van de Beneden-Donau. De

dieptelodgingen op de manuscriptkaart zijn terug te voeren op de hierboven beschreven verkenningen.

De Nederlandse connectie

Het is niet bekend hoe Von Derfelden in het bezit is gekomen van deze manuscriptkaart. Mogelijk is dat direct of indirect gebeurd via Jan Hendrik van Kinsbergen (1735-1819) die tussen 1772 en 1775 in genoemde oorlog in diverse commando- en andere functies aanvankelijk bij de land- en later bij de zeemacht een belangrijke rol heeft gespeeld. Behalve met de uitoefening van zijn vlootvoogdschap hield Van Kinsbergen zich ook bezig met de cartografie van de Zwarte Zee. Tijdens zijn terugreis naar Nederland in februari 1775 bezocht hij Berlijn, waar hij boek- en kaartenhandel Cesar zijn eigenhandig op locatie vervaardigde manuscriptkaart van de Krim aanbood. De kaart werd in vier bladen door Berger gegraveerd en door Cesar uitgegeven. In 1791 werd de kaart bij G. Hulst van Keulen te Amsterdam herdrukt. Drie jaar later werd bij J. Allart te Amsterdam Van Kinsbergens boek *De beschrijving van den Archipel, tot nut van den krijgsman, den zeevarende en handeldrijvende, met eene nieuwe Kaart van den Archipel, de Zee van Marmora en het Kanaal van de Zwarte Zee* uitgegeven. De vraag waarom Von Derfelden deze bijzondere kaart van de hand deed kan (nog) niet worden beantwoord.

Lipsius, Raphelengius jr. en Clusius verenigd in Seneca's Tragoediae

Jeanine De Landtsheer (Universiteit Leuven en Brill fellow 2010)

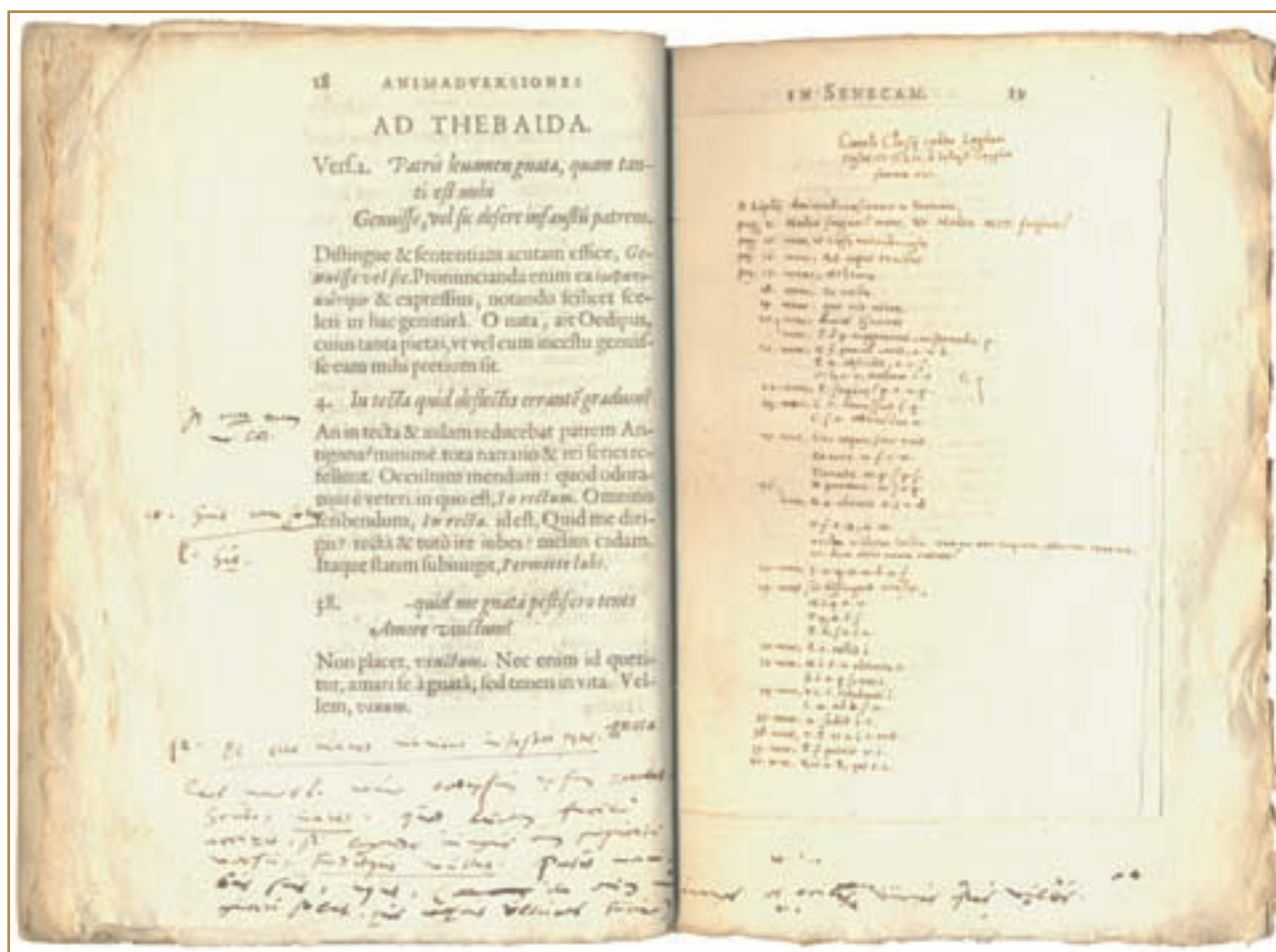
Een bescheiden octavo'tje uit de universiteitsbibliotheek Leiden illustreert op verrassende wijze hoe bevriende humanisten elkaar hielpen bij het tot stand komen van hun werken. Het gaat hier om een exemplaar van *Iusti Lipsi Animadversiones. In tragoedias quae L. Annaeo Senecae tribuuntur*, verschenen bij Franciscus Raphelengius sr. te Leiden in 1588, maar al beschikbaar vanaf eind oktober 1587, zoals blijkt uit de correspondentie.

Geen moment gearzeld

In de zomer van 1587 had Justus Lipsius de tragedies van Lucius Annaeus Seneca bestudeerd en een aantal bedenkingen genoteerd, al had hij nog niet uitgemaakt of hij de volledige tekst zou uitgeven dan wel alleen zijn annotaties. Enkele weken later ontving hij echter een brief van Franciscus Raphelengius jr., die nog steeds bij zijn grootvader, Christoffel Plantijn, te Antwerpen verbleef. Hoewel

deze brief niet bewaard bleef, is het mogelijk de inhoud ervan te reconstrueren aan de hand van Lipsius' antwoord. Na lang dralen had Raphelengius jr., die zes jaar bij Lipsius en zijn vrouw had ingewoond voor hij in de herfst van 1584 in Parijs ging studeren, besloten om een nieuwe uitgave te bezorgen van de tragedies van Seneca. Het zou zijn eerste publicatie worden. Hierop legde hij zijn vroegere mentor drie vragen voor: aan welke auteur moesten die tragedies nu worden toegeschreven (hierover bestond nog steeds discussie in humanistenmilieu's), in welke volgorde moesten ze volgens Lipsius worden opgenomen en ten slotte of hij misschien nog opmerkingen had bij de tekst.

Lipsius aarzelde geen moment, maar liet vader Raphelengius zijn notities ter perse leggen, om ze vervolgens te bezorgen aan zijn vroegere pupil. Het geheel werd voorgesteld als een antwoord op de nu verloren brief van Franciscus jr. Het eerste deel hiervan (p. 3), in cursief gezet, opent met Lipsius' traditionele briefaanhef: '[Iustus] Lipsius Franc[isco] Raphelengio Fr[ancisci] Filio, Plantiniano, S[alutem] D[icit]'. Hij is opgelucht dat Franciscus nu eindelijk de pen ter hand neemt en zich over de tragedies van Seneca buigt. Hij heeft alle tijd, zonder verplichtingen, en is intelligent genoeg. 'Verstand,' zo verzekert Lipsius hem, 'kun je vergelijken met ijzer: het

Justus Lipsius, *Animadversiones in tragoedias quae L. Annaeo Senecae tribuuntur*. Lugduni Bat. Ex off. Plantiniana ap. Franc. Raphelengium, 1588, met aantekeningen van Lipsius in de marge en het bijgebonden manuscript met variante lezingen van Carolus Clusius. [757 E 3].

begint te glanzen als je het gebruikt, maar roest wanneer je het wegbergt.’ Door zich op de literatuur toe te leggen, doet Raphelengius Lipsius en zijn grootvader een groot genoegen en het zal hem roem bezorgen. Vanaf pagina 4 begint de eigenlijke publicatie, meer bepaald Lipsius’ bondige antwoord op Raphelengius’ vragen en de lijst van zijn opmerkingen, dit alles in romein gezet. Wanneer Lipsius in het midden van p. 112 zijn lijstje annotaties heeft voltooid, wordt opnieuw overgeschakeld op cursief en beëindigt hij zijn brief: Raphelengius beschikt nu over alle notities die Lipsius bij het lezen in de marge voor zichzelf heeft opgeschreven. Als het materiaal hem enigszins van dienst kan zijn, moet hij het maar gebruiken. De brief besluit met de doorsnee dateringsformule: ‘Scripsi Lugduni in Batavis, Nonis Octob[ri]bus M.D.LXXXVII’ (Geschreven te Leiden, op 7 oktober 1587). De brief aan Raphelengius, in de moderne editie van de correspondentie opgenomen als ILE II, 87 IO 07, vervangt de normale dedicatiebrief, maar op de verso-zijde van het titelblad is wel een gedicht opgenomen van Janus Douza jr.

In een kriebelpootje en met een keurig handschrift

De Leidse UB bewaart onder signatuur 757 E 3 een speciaal exemplaar van Lipsius’ *Animadversiones*: de marges zijn breder dan normaal en nog niet gelijkmatig afgesneden. Zoals wel vaker gebeurde, werd het de humanist ter beschikking gesteld door de drukker, om eventueel addenda en corrigenda aan te brengen met het oog op een volgende uitgave. Het bevat dan ook een aantal opmerkingen in Lipsius’ karakteristieke kriebelpoot in de marge of soms op een apart blaadje dat naderhand is ingevoegd. Tussen p. 18 en 19, waar Lipsius de *Thebais* (nu bekend als *Phoenissae*) onder de loep neemt, is een dubbelgevouwen velletje met variante

lezingen (vaak een bevestiging van Lipsius’ voorstellen tot verbetering) toegevoegd in een veel keuriger en kleiner schrift. Het is afkomstig van Carolus Clusius, die toen nog in Wenen werkzaam was. Bovenaan noteerde de botanist: ‘Caroli Clusii codex Lugduni cusus M.D.LIV a Sebast[iano] Gryphio, forma XVI’ (De codex van Carolus Clusius, te Lyon gedrukt in 1554 door Sebastiaan Gryphius, in-16°). Clusius geeft de titel van het toneelstuk om vervolgens te verwijzen naar de bladzijde van de *Animadversiones*; hij geeft de tekstvariant volledig en de omringende woorden in initiaal. De correspondentie tussen beiden wijst uit dat Lipsius de botanist een exemplaar liet bezorgen op 25 oktober. ‘Ik ben volop met mijn boeken bezig, maar schiet niet veel op met alle commotie. Toch ben ik er de voorbije vakantie in geslaagd wat aantekeningen te maken bij de tragedies van Seneca. Ik stuur je het werkje, want misschien beleef je wel plezier aan die dichter’ (de begeleidende brief is vanaf 1590 opgenomen als *Epistolarum selectarum centuria* I, 91 [= ILE II, 87 IO 25], verschenen bij Franciscus Raphelengius in Leiden). Clusius’ antwoord ging verloren, maar hij moet wel meteen Lipsius’ voorstellen tot correctie vergeleken hebben met de Lyonse editie waarover hij beschikte. Al op 14 januari 1588 bedankt Lipsius hem voor de toegezonden varianten: ‘Het verheugt me dat je mijn brief en het begeleidende werkje over Seneca hebt ontvangen. Het is in een opwelling ontstaan en je kunt makkelijk merken dat ik niet de tijd of de moed heb gehad om verscheidene versies te vergelijken. Dank voor de uittreksels uit jouw codex die je me hebt toegezonden; ik zal ze bij gelegenheid bekijken’ (Lipsius nam de brief in 1590 op als *Epistolarum selectarum centuria* II, 28 (vanaf de editie van 1601, ter perse gelegd bij Johannes Moretus in Antwerpen, nr. 24 [= ILE II, 88 OI 14])).

Raphelengius’ editie van Seneca’s tragedies verscheen in 1589 bij Christoffel Plantijn in Antwerpen; in de titel verwees hij naar de verbeteringen van Lipsius, die afzonderlijk in appendix werden toegevoegd: *Decem tragoediae quae L[ucii] A[nnaei] Senecae tribuuntur, opera Francisci Raphelengii, Francisci F[ilii], Plantiniani, op[e] V[iri] Cl[arissimi] Iusti Lipsi emendatiores*. Vermelden we volledigheidshalve nog dat de Lipsius’ *Animadversiones in tragoedias quae L. Annaeo Senecae tribuuntur* later verschenen als onderdeel van zijn strikt filologische werken, de *Opera omnia quae ad Criticam spectant*. Dat gebeurde voor het eerst in de editie van 1600 bij Johannes Moretus te Antwerpen. Een vergelijking van beide versies heeft uitgewezen dat Lipsius hierbij geen gebruik heeft gemaakt van zijn eigen notities in het Leidse exemplaar. In de marge vinden we nu echter wel korte verwijzingen naar de bronnen waaruit variante lezingen afkomstig zijn. Een ervan is een niet verder bepaalde codex van een Lyonse editie (*Lugd.*), waarvan de vermeldingen overeenstemmen met het merendeel van de variante lezingen die Clusius had bezorgd. Diens naam is echter niet vermeld.

Colofon

jaargang 10 — nummer 2

Omslag is een uitgave van de Universiteitsbibliotheek Leiden en het Scaliger Instituut.

De redactie bestaat uit Maartje van den Heuvel, Anton van der Lem, Kasper van Ommen, Louk Tilanus, Arnoud Vrolijk en Geert Warnar.

De eindredactie is in handen van Kasper van Ommen.

Redactieadres Omslag (secretariaat),
Postbus 9501, 2300 RA Leiden

Vormgeving TopicA, Antoinette Hanekuyk, Leiden

Druk JP offset, Duiven

ISSN 1572-0160

URL www.bibliotheek.leidenuniv.nl/bibliotheeklocaties/universiteitsbibliotheek/publicaties/omslag.html

e-mail omslag@library.leidenuniv.nl

Op weg naar het einde

Het testament van Johannes Thysius

Paul Hoftijzer (Hoogleraar boekwetenschap, Universiteit Leiden)

De afgelopen jaren is door verschillende personen gewerkt aan een nieuwe inventaris van het archief van de *Bibliotheca Thysiana*, waarin ook is opgenomen het archief van de familie Thysius en aanverwante geslachten. Dat is geen eenvoudige opdracht, want het archief is complex van samenstelling. Hoe rijk beide collecties overigens zijn, bleek het afgelopen semester nog eens, toen een studentenwerkgroep van het BA Minor programma Boek, Boekhandel, Uitgeverij in het materiaal dook. Allerlei boeiende informatie werd aangetroffen, van de persoonlijke correspondentie tussen Johannes Thysius en zijn geesteszieke stiefmoeder en zijn halfbroer en halfzus Pieter en Levina Thijs, voor wie hij financieel verantwoordelijk was, tot gegevens over het bezoek en gebruik van de bibliotheek in de twintigste eeuw.

Testament

In het archief bevindt zich ook het originele, besloten testament van Johannes Thysius, opgemaakt op 29 september 1653, kort voor zijn overlijden een week later, op 4 oktober. Het document is lang zoek geweest; de onderzoeker moest het doen met niet helemaal correcte afschriften uit de negentiende eeuw of met de kopie van de akte in het Leidse notariële archief. Gelukkig is het testament, met de handtekening van Thysius, onlangs weer teruggevonden door universiteitsarchivaris Arend Pietersma, die hopelijk over niet al te lange tijd de nieuwe inventaris van het Thysius archief zal kunnen voltooien. Het stuk was verdwaald geraakt in het archief van de universiteit, mogelijk vanwege de langlopende affaires over de benoeming van curatoren in de achttiende en negentiende eeuw. Hoewel in het

De vogel Phoenix in de Bibliotheca Thysiana aan het Rapenburg. Sculptuur van hout, zeventiende eeuw.

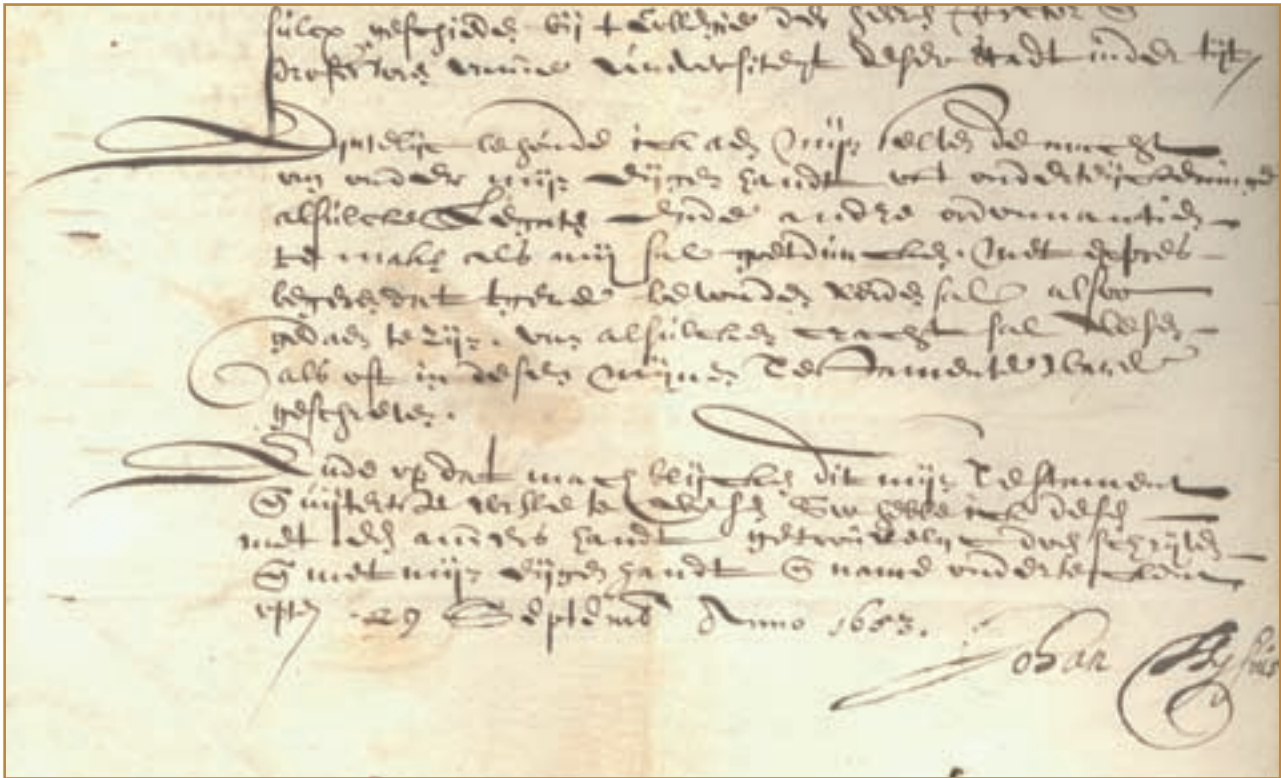
Testament en codicil van Johannes Thysius, 1653. [BT inv.nr. 15].

verleden in diverse publicaties op het testament is ingegaan, loont het de moeite de tekst nog eens voor het voetlicht te brengen.

Boeken en nog eens boeken

Johannes Thysius (1622-1653) was de zoon van de koopman Antonie Thijs en Elisabeth de Bacher, beiden nakomelingen van vooraanstaande protestantse Antwerpse geslachten die na de val van de Scheldestad in 1585 de wijk naar Duitsland hadden genomen en uiteindelijk in Amsterdam waren terecht gekomen. Hij werd al op jonge leeftijd wees; zijn moeder overleed in het kraambed, zijn vader toen hij twaalf jaar oud was. Vervolgens werd hij opgenomen in het gezin van zijn tante Catharina Thijs (een zuster van zijn vader), die gehuwd was met de Leidse hoogleraar Oosterse talen Constantijn l'Empereur.

Door de vroegtijdige dood van zijn bepaald niet onbemiddelde ouders was Johannes erfgenaam van een zeer aanzienlijk vermogen, dat hij onder meer gebruikte voor zijn tomeloze boekaanschaf. In een periode van ongeveer vijftien jaar bracht hij een bibliotheek bijeen waar menig boekverzamelaar een heel leven voor nodig had. Uit zijn bewaard gebleven kasboek blijkt hoe hij ieder jaar meer geld aan boeken uitgaf. Maar er was in 1653 nog genoeg over. In het testament is sprake van een aantal legaten voor een totaal bedrag van ruim 64.000 gulden. Zo was 20.000

Testament en codicil van Johannes Thysius, 1653. [BT inv.nr. 15].

gulden bestemd voor bouw van de bibliotheek aan het Rapenburg. Het onderhoud werd gefinancierd met een jaarlijkse rente van 300 gulden. Zijn zuster Levina (Pieter was inmiddels overleden) kreeg het vruchtgebruik uit aan te kopen 'stuck heerlick goet off andre suffisante vaste goederen' ter waarde van maar liefst 40.000 gulden.

Erfgenaam van al zijn overige bezittingen – waaronder schilderijen, muziekinstrumenten en een munt- en penningverzameling – was Sara l'Empereur, dochter van Constantijn l'Empereur en Catharina Thijs. Sara was gehuwd met de edelman Marcus du Tour, die door Thysius werd aangesteld als executeur testamentair. Hij werd daarmee ook de eerste curator van de *Bibliotheca Thysiana*.

Thysius is nimmer getrouwd en had bijgevolg geen wettig nageslacht. Hij hield er daarom rekening mee dat zijn 'staeck' van de stamboom zou kunnen uitsterven. Talloos zijn de bepalingen in het testament over de overdracht van het vruchtgebruik op de door Du Tour aan te kopen landerijen aan mogelijke nazaten. Mocht er toch een einde komen aan de familie, dan ging het vruchtgebruik van het grondbezit over op de universiteit, tot onderhoud van de bibliotheek. In dat geval moest ook het Thysius familiewapen worden 'gedecarteleerd'. Toen de Leidse Univeriteit aan het begin van de negentiende eeuw inderdaad het benoemingsrecht kreeg van de curatoren van de bibliotheek, was van alle rijkdom echter niets meer over. Maar het geldgebrek zorgde er ook voor dat de bibliotheek kon blijven waar zij was. Omdat er

geen nieuwe boeken meer konden worden gekocht, hoefden men ook niet naar een ruimere behuizing om te zien.

Toch een nazaat van Thysius?

Een tot op heden onopgemerkt gebleven aspect van het testament is echter dat Thysius naar alle waarschijnlijkheid toch een nazaat heeft gehad, zij het buitenechtelijk. In de marge van het besloten testament staat bij de passage over enkele bijzondere legaten een door Thysius met zijn handtekening bekrachtigde nadere bepaling. De tekst luidt:

Vorders legatere ick aen Sophia Bachusius de somma van driehondert gulden eens; en aen het kint daar de selve Sophia swaer van gaet hondert vijftich guldens sjaers, doch soot een soon is, nae de tien jaer twee hondert gulden sjaers ad vitam, uut te keren door mijn hier naegenoemden erfgenaem.

Het heeft er alle schijn van dat Sophia Bachusius zwanger was gemaakt door Johannes en dat hij zich op deze halfhartige manier kwijtte van zijn vaderlijke plicht. Een en zoon schatte hij klaarblijkelijk hoger in dan een dochter. Helaas is het tot op heden niet gelukt te achterhalen wie Sophia was. Enkele leden van het Goudse predikantengeslacht Bachusius verbleven rond 1650 in Leiden, maar of Sophia aan hen verwant is kon tot op heden niet worden vastgesteld. Ook over de geboorte van een onwettig kind van Sophia is tot op heden geen informatie gevonden. Maar het zou zo maar kunnen zijn dat ergens op de wereld nog een echte nazaat van Johannes Thysius rondloopt...

Auteur, 'Titel', vol./no. (jaar), paginacijfer.

- Achour-Vuurman, Corien, 'Guillaume Berggren. Verstilde beelden van Constantinopel', 4/3 (2006), 6-7.
- Anrooij, Wim van & Robert Stein, 'Werner Rolevincks wereldkroniek online', 9/1 (2011), 1-2.
- Begheyn SJ, Paul, 'De catechismus van Petrus Canisius, een bestseller', 3/1 (2005), 2-3.
- Berg, Gabrielle van den, 'Hoe versla je een Witte demon? Een uniek Timuridisch Shahnama handschrift uit 1437', 4/1 (2006), 12.
- Berger-de Meijer, Angélique, 'Vanden dispositien van dese iare, Pronosticacie Meester Jan Thibault', 7/2 (2009), 4.
- Bick, Alexander, 'Johannes De Laet's History of the Westindische Compagnie', 7/1 (2009), 1-2.
- Bierman, Annette I., 'De collectie Van de Sande in de UB Leiden', 10/1 (2012), 6.
- Biesheuvel, Ingrid, 'Huiden heiligenbeelden ook in de Middeleeuwen? Jakob Verdam en de *Pelgrimage vander menschelijker creaturen*', 4/2 (2006), 12.
- Bos, E.P., "'Niet voor de eeuwigheid". Preekboekjes van Henk Berkhof', 5/1 (2007), 7.
- Bouwman, André, 'Met Huygens in hogere sferen', 2/1 (2004), 1-2.
- , 'Willeram. From Egmond to Leiden (and beyond)', 8/3 (2010), 14-15.
- , 'Nicolaas Beets en Ko Kruseman. Of het einde van een jeugdvriendschap', 10/2 (2012), 11-12.
- Broeders, Piet, 'De manuscriptkaart van de Donaudelta uit 1771 in de collectie Bodel Nijenhuis', 10/2 (2012), 5-6.
- Cazes, Hélène, 'Friends forever', 5/3 (2007), 1-3.
- , 'Safe from the stake. A first edition of Agrippa d'Aubigné's *Histoire Universelle* enters the library collections', 7/1 (2009), 6-7.
- Claeyssens, Steven, 'Het *Breviarium Grimani* in facsimile', 1/2 (2003), 8-10.
- Covert, Femke den Dubbelden-, 'Conserveringsproject Huygenscollectie', 2/1 (2004), 3.
- Cuttica, Cesare, 'A strong antidote against the Jesuitical disease. *Le Tocsin*', 5/1 (2007), 10-11.
- Damen, Jos & Kasper van Ommen, 'Studenten moeten de collecties "voelen en ruiken". Interview met decaan Van Haafden', 2/1 (2004), 4-5.
- , 'Brieven en kaarten in Leids bezit', 2/1 (2004), 10-11.
- & Kasper van Ommen, '1800 muziekboeken van vóór 1800. Of meer? Vraaggesprek met Ton Koopman', 3/2 (2005), 1-3.
- , "'Innovatie komt uit de marge". Frits van Oostrom over handschriften en bibliotheken', 3/3 (2005), 1-2.
- & Kasper van Ommen, 'Leids eredoctor Anthony Grafton: "Scaliger is de Einstein van de zestiende eeuw"', 4/2 (2006), 3-5.
- , "'Zijn vel is swart, maar wit zijn siel". De eerste zwarte Leidse promovendus (1742)', 5/1 (2007), 5-6.
- & Kasper van Ommen, "'Het ongrijpbare dichterbij halen". Afscheid van fotoconservator Ingeborg Leijerzapf', 5/2 (2007), 1-3.
- , 'Marginalia. Huizinga en Oort', 6/1 (2008), 16.
- , '400,000 "hidden" dissertations in Leiden', 8/2 (2010), 12-13.
- De Landtsheer, Jeanine, 'Het handschrift van Justus Lipsius' *Lovanium* (Lips. 13)', 4/1 (2006), 4-5.
- , "'Wie zo blind is dat hij dit niet ziet". Lipsius' *De Cruce* met aantekeningen van Scaliger', 9/1 (2011), 9-12.
- , 'Lipsius, Raphelengius jr. en Clusius verenigd in Seneca's *Tragoediae*', 10/2 (2012), 7-8.
- Deen, Femke, 'Leidse propaganda', 6/3 (2008), 12.
- Derksen, Susan, "'Vindingrijk maar ongepast". Isaac Vossius' aantekeningen in de *Praeadamitae*', 9/3 (2011), 14-15.
- Dongelmans, Berry, "'Die wilde dochter van de ouwe Sijthoff". Het Sijthoff-archief digitaal beschreven', 5/2 (2007), 3-4.
- , 'A.H. Adriani (1848-1930). De Leidse uitgever van G.J.P.J. Bolland', 6/1 (2008), 5-6.
- Dunkelgrün, Theodor, 'Johannes Drusius en Leiden', 6/1 (2008), 12-13.
- , 'From Tunis to Leiden across Renaissance Europe. The curious career of a maghribi Qur' n', 7/3 (2009), 7-8.
- Dunphy, Graeme, 'De Loop van de Wereld. Een onopgemerkt manuscript van Albert Suho's middelnederduitse wereldkroniek', 10/2 (2012), 14-15.
- Egmond, Florike, 'Clusius bracht tulp en aardappel naar Europa. Carolus Clusius en de botanie van de zestiende eeuw', 2/2 (2004), 1-3.
- Esponda de la Campa, Cesar, 'Saavedra Fajardo's *Idea de un príncipe político*. A Spanish emblem book around Europe', 6/3 (2008), 5-6.
- Fleck, Andrew, 'Gevonden!', 10/1 (2012), 9-10.
- Galli Tatsch, Flavia, 'Cesare Vellio's *Book of Costumes*', 8/2 (2010), 8-9.
- Gelder, Esther van, "'So dass andere Leute mehr seltenes haben als ich...'", 10/1 (2012), 11-12.
- Geleijns, Erik, 'Boek en tentoonstelling bij afsluiting STCN', 7/2 (2009), 7-8.
- Gerritsen, W.P., 'Hoefnagel en Ortelius, zwerfend door Europa', 1, 2 (2003), 5-8.
- , 'Scaliger op vrijersvoeten', 2/3 (2004), 4-5.
- , 'Scaliger en de vlo van Catherine des Roches', 3/3 (2005), 7-9.
- & Arnoud Vrolijk, 'De oudste Leidse nullen', 6/1 (2008), 10-11.
- Grafton, Anthony, 'The Treasure House of Time', 7/3 (2009), 16.
- Grind-Munk Vest, Åse van de, 'Rembrandts illustratie voor een boek van Elias Herckmans', 7/1 (2009), 10-11.
- Gumbert, J.P., 'Schimpscheuten in brieven van Cobet', 4/3 (2006), 4-5.
- Guzmán Almagro, Alejandra, 'Roman antiquities in the *Itinerario del Reyno de Aragón* by João Baptista Lavanha (1550-1624)', 5/2 (2007), 8-10.
- Hanou, André, 'Apen en almanak', 6/3 (2008), 3-5.
- Hardy, Nick, 'An unexpected discovery in Leiden University Library', 10/1 (2012), 4-5.
- Harmsen, Ton, 'Reinier Bontius en zijn toneelstuk over het Beleg van Leiden (1645)', 3/2 (2005), 12.
- , 'Drie oktober in 1821', 9/3 (2011), 4-5.
- Heere, Elger, 'De vaart van Brielle naar Hellevoetsluis', 5/1 (2007), 12.
- Heesakkers, Chris, 'Een gekoesterd kleinood', 2/3 (2004), 10.

- Heide, Albert van der, “‘Niet geschikt voor nationaal-socialistische vorming’”. Een Joods sagenboek uit de bibliotheek van de NSB’, 10/1 (2012), 3-4.
- Heuvel, Charles van den, ‘De Berlaymont-atlas’, 2/3 (2004), 7-8.
- Heuvel, Maartje van den, ‘Een Nederlandse pionier van de visuele media’, 6/1 (2008), 15.
- , ‘Hendrik Kerstens en de “schaduwzijde van puurheid”’, 8/1 (2010), 1-4.
- , ‘Breukel goes Breitner’, 8/1 (2010), 16.
- , ‘Erwin Olaf: The Siege and Relief of Leiden (3 October 1574)’, 9/3 (2011), 1-3, 8-9.
- Hinrichs, Jan Paul, ‘Legaat Van Wijk revisited’, 3/3 (2005), 10-11.
- Hoftijzer, Paul, ‘Zonnige zomerlunches in Camino Real’, 2/3 (2004), 1-2.
- , ‘Boeken van “Freule Juliana” in de Bibliotheca Thysiana’, 6/3 (2008), 1-3.
- , ‘Scaligerana in de Bibliotheca Thysiana’, 7/3 (2009), 13-15.
- , ‘“Sum Thysii”’. Books as history in the Bibliotheca Thysiana’, 8/3 (2010), 8-10.
- , ‘Op weg naar het einde. Het testament van Johannes Thysius’, 10/2 (2012), 9-10.
- Honings, Rick, ‘In de voetsporen van Piet Paaltjens’, 6/2 (2008), 8-9.
- , ‘Bejubeld en bespot. Een eerste druk van Rhijnvis Feiths *Julia*’, 9/1 (2011), 8-9.
- , ‘Een kogel voor de Leidse kop. Johannes le Francq van Berkhey in 1774’, 9/3 (2011), 5-7, 10.
- Huigen, Siegfried, ‘De smaak van mensen-vleesch’, 6/1 (2008), 6-7.
- Janse, Antheun, ‘De *Kattendijke-kroniek* en de vrucht van interdisciplinariteit’, 2/2 (2004), 5-6.
- Jonge, Henk Jan de, ‘De terugkeer van de Bibliothèque wallonne naar Leiden’, 2/3 (2004), 2-3.
- Kaniari, Assimina, with thanks to Kasper van Ommen, ‘Photo-journalism as art. Emmy Andriess and the “rhetoric of surrealism”’, 8/1 (2010), 5-7.
- Katkova, Irina, ‘Sufi Manuscripts from Acheh and Minangkabau’, 6/2 (2008), 9-10.
- Kawaguchi, Atsuko, ‘*Fides no doxi*’, 6/3 (2008), 11.
- Keijsper, Chantal, ‘Nieuwe Vriendenstichting voor de UBL’, 10/2 (2012), 20.
- Kerr, Robert, ‘Een Syrisch geschenk’, 2/2 (2004), 10.
- Kolfin, Elmer, ‘Inzicht en uitzicht in het Museum Catsianum’, 1/1 (2003), 12.
- Komrij, Gerrit, ‘De bibliotheeknecht’, 2/3 (2004), 12.
- Koningsveld, P.S. van, ‘Het graf van Mohammed’, 4/3 (2006), 12.
- , ‘Arabic Manuscripts of the Tunisian teacher of Clenardus in Leiden, Vienna and Uppsala’, 8/2 (2010), 3-4.
- Kuiper, Koos, ‘Van wortels en kruiden. Een vroege Chinese druk in de Bibliotheca Thysiana’, 3/3 (2005), 4-6.
- Laeven, Hubert, ‘“Dies ist wol ohne Streit die größte unter denen Holländischen Public-Bibliotheken”. Johann Burkhard Mencke’s bezoek aan Leiden in 1698’, 4/1 (2006), 1-3.
- Lanfranchi, Pierluigi, ‘Over parende krokodillen, de feniks, het nijlpaard en veel meer. Onbekende Griekse fragmenten van Philo van Alexandrië over het dierenleven ontdekt’, 4/3 (2006), 3-4.
- Leijerzapf, Ingeborg Th., ‘Masteropleiding Photographic Studies combineert wetenschap en kunst’, 1/2 (2003), 15.
- , ‘“Madeleine La Fée des Bois” en “Droom in het Woud”’, 2/3 (2004), 9.
- Leistra, Nynke, ‘Unicum uit de BIBWAL nu in de STCN’, 7/2 (2009), 3.
- Lem, Anton van der, ‘“Over deze aanvankelijke schets kunnen wij binnenkort eens nader spreken”. Een onbekende brief van Johan Huizinga’, 1/2 (2003), 11-12.
- , ‘Huizinga onder Gerretsen’, 2/3 (2004), 6-7.
- , ‘Leidse pamflettencollecties beter toegankelijk’, 5/1 (2007), 9.
- , ‘Oud-Nederlandsche kunst te Brugge in 1902. Een catalogus van het hoogste gewicht’, 8/2 (2010), 5-6.
- , ‘Reconstructing the library of Johan Huizinga’, 8/3 (2010), 6-7.
- Levering, Eline, ‘Graficus in hart en nieren. Etsen van Cees Kortlang geschonken aan het Prentenkabinet’, 9/1 (2011), 12-13.
- Loop, Jan, ‘The Swiss Orientalist Johann Heinrich Hottinger and the Leiden manuscript collections’, 9/1 (2011), 4-6.
- Lopresti, Roberto, ‘Constructing Boerhaave’s iconography. The early accounts of his life and work’, 6/2 (2008), 5-7.
- Maier, Ingrid, ‘Seventeenth-century Dutch pamphlets translated for Tsar Alexis’, 3/2 (2005), 7-8.
- Marion, Olga van, ‘“Geestigen zwier van Ovidiaansch briefschryven”. Leids Vondel-handschrift in proefschrift over Heldinnenbrieven’, 3/3 (2005), 12.
- Maris, Corrie van, ‘Scaliger straalt weer’, 9/3 (2011), 16.
- Marzillo, Patrizia, ‘Some notes by Joseph Justus Scaliger on ancient philosophy’, 7/3 (2009), 9-10.
- Mayhew, Robert, ‘Theophrastus’ *De Ventis* at the Leiden University Library’, 9/3 (2011), 12-13.
- Meens, Rob, ‘Recht en schrift ten tijde van Karel de Grote. De raadsels rond het handschrift BPL 114’, 3/1 (2005), 4-5.
- Meerhoff, Kees & Paul J. Smith, ‘Weer terecht. Een brief van Montaigne uit de collectie Van Papenbroeck’, 3/2 (2005), 3-5.
- Meeuws, Wineke & Arnoud Vrolijk, ‘Egyptische lachsalvo’s op fragiel papier’, 3/2 (2005), 5-6.
- Mengelkoch, Dustin, ‘Statius and Grotius. A lifelong fascination’, 6/3 (2008), 7.
- Miert, Dirk van, ‘Het nut van dissertaties’, 3/1 (2005), 12.
- , ‘Brahe’s catalogue of stars’, 7/3 (2009), 1-3.
- , ‘Hoorn eert Hadrianus Junius’, 9/2 (2011), 7-9.
- Molen, Willem van der, ‘In en Uit Dienst. Over het Javaanse handschrift Or. 6203h’, 8/2 (2010), 6-7.
- Mols, Luit, met dank aan Karin Scheper, ‘Oosterse boekbanden in de Leidse collecties’, 5/3 (2007), 3-4.
- Nelemans, Bert, ‘Spoorzoeken in de VOC-archieven’, 7/2 (2009), 10.
- Ommen, Kasper van, ‘Tentoonstelling rond leven en werk van David Bierens de Haan’, 1/1 (2003), 4-5.
- , ‘Verslag ledenvergadering Vrienden van de Universiteitsbibliotheek’, 1/1 (2003), 9-10.
- , ‘Een vergeten schrijver “herontdekt”. Schenking oeuvre Frans Mijnsen aan Universiteitsbibliotheek Leiden’, 2/2 (2004), 6-7.
- , ‘Loebèr door Vrienden terug in Leiden’, 2/2 (2004), 9.
- , ‘Vrienden schenken *Hooglied van Salomo*’, 3/2 (2005), 11.
- [—], ‘Goed, mooi en waar. [De Verzameling Nieuwe Kunst]’, 4/1 (2006), 10.

- , 'Prachtbanden allemaal beschreven', 4/1 (2006), 10-11.
- , 'Henry Lansdell. Kleren maken de man', 5/2 (2007), 12.
- , 'Tentoonstellingen in teken van Leiden Boekenstad 2008', 5/3 (2007), 9-10.
- [—], "'Een verzameling moet groeien, wil zij leven". Drie bijzondere aanwinsten voor de Collectie Nieuwe Kunst', 7/1 (2009), 7-8.
- , "'À la bonne grace de Monsieur de Boistailli". Scaliger and the Hurault de Boistailli family', 7/3 (2009), 11-13.
- , "'Hebraea dictio est". Two books from the library of Claudius Mitalerius', 8/3 (2010), 12-13.
- , 'UB Leiden koopt portret Scaliger', 9/2 (2011), 16.
- , 'Een bijzonder manuscript uit de collectie Van de Sande', 10/1 (2012), 7-8.
- Oostrom, Frits van, 'Het Lipsius-mysterie. Voorpublicatie uit *Stemmen op schrift*', 3/3 (2005), 3.
- Peeters, Frank, 'Een "psalmboek" uit 1774', 7/2 (2009), 5.
- Pérez González, Carmen, 'Sevruquin and the Persian Tonsure', 5/2 (2007), 11.
- Pormann, Peter E., 'Ibn Serapion. A physician at the crossroads between East and West', 4/1 (2006), 7-8.
- Prado Plumed, Jesús de, 'Unexpected teaching from an unexpected location. A Leiden manuscript as a witness for Hebrew teaching in sixteenth-century Spanish Universities', 9/2 (2011), 10-11.
- Raaphorst, Mirjam, 'Een achttiende-eeuws glossy. Het *Kabinet van mode en smaak*', 7/1 (2009), 3-4.
- Rampling, Jennifer, 'English alchemy abroad. From imperial Prague to Leiden University', 9/2 (2011), 1-3.
- Redactioneel, ['Introductie eerste nummer *Omslag*'], 1/1 (2003), 1.
- , 'Nieuws van het Scaliger Instituut', 2/1 (2004), 11.
- , 'Engelse editie *Magna Commoditas* verschenen', 2/2 (2004), 11.
- , 'Paul Gerretsen met pensioen', 2/3 (2004), 1.
- , 'NWO-subsidie Clusius project', 3/1 (2005), 7.
- , 'Twee tentoonstellingen in teken van Lustrum Universiteit Leiden en het Scaliger Instituut', 3/1 (2005), 10.
- , 'Geschiedenis en inventaris van het Legatum Stolpianum valt in de prijzen', 3/1 (2005), 11.
- , 'HORA EST! Het proefschrift in de schijnwerper', 3/3 (2005), 6.
- , '*Bronnen van kennis*. 29 Schijnwerpers op de Leidse collectie', 4/1 (2006), 9.
- , 'Nieuwe conservator kaarten en atlassen', 5/1 (2007), 11.
- , 'Clusius digitaal. 1300 brieven uit de zestiende eeuw online', 5/2 (2007), 5.
- , 'Marika Keblusek nieuwe directeur Scaliger Instituut', 5/2 (2007), 10.
- , 'Twee nieuwe publicaties UB Leiden', 5/3 (2007), 10.
- , 'Van de redactie. [Leiden Stad van Boeken, 325 jaar Brill, tentoonstelling Bodel Nijenhuis]', 6/1 (2008), 1.
- , 'Tentoonstelling *The Exotic World of Carolus Clusius 1526-1609*', 7/1 (2009), 11.
- , 'Provenance research in Leiden', 8/3 (2010), 1-2.
- , 'Tentoonstelling *Ach schrijf me toch!*. Brieven als venster op het (taal)verleden', 9/2 (2011), 15.
- , 'Restauratie schilderij Scaliger afgerond', 10/1 (2012), 13.
- , 'Onthulling gedenksteen Josephus Justus Scaliger', 10/1 (2012), 13.
- , 'Onderzoeksbeurzen uitgegeven door uitgeverij Elsevier en het Scaliger Instituut', 10/1 (2012), 14.
- , 'Brill lezing *What is a chronicle?*', 10/1 (2012), 14.
- , 'Album Arnoldus Buchelius online', 10/1 (2012), 15.
- , 'het Einde / the End', 10/2 (2012), 1.
- Rietveld, Daniëlle & Maartje v.d. Heuvel, 'Koninklijke portretten van fotograaf Franz Ziegler', 9/2 (2011), 3-5.
- Roodenburg, Herman, 'Uiterlijke welsprekendheid', 7/1 (2009), 9.
- Roscam Abbing, Michiel, 'Ooit gehoord van Petrus Scriverius?', 8/2 (2010), 16.
- Ruiter, Tineke de, 'Schaken met Fox Talbot', 4/2 (2006), 7.
- , 'Oudheidkundigen en fotografen', 8/1 (2010), 14-15.
- Salman, Jeroen, 'Leven en werken van de marskramer Egbert Koning', 1/2 (2003), 16.
- Sánchez Hernández, Juan Pablo, 'Athenae Batavae, Athenae Atticae. Meursius' antiquarian works and 17th-century Athens', 8/2 (2010), 9-11.
- Scaliger Institute, 'Josephus Justus Scaliger commemoration 1609-2009', 6/3 (2008), 8-9.
- Scalliet, Marie-Odette, 'Javaanse taferelen. Een aanwinst van de Oosterse Collecties', 1/2 (2003), 2-4.
- , '*La Galigo* inscribed into UNESCO's Memory of the World register. A Buginese manuscript from South Sulawesi (Celebes)', 9/2 (2011), 6-7.
- Schaeps, Jef, 'Charles van den Heuvel is de nieuwe conservator Bodel Nijenhuis', 1/1 (2003), 1-2.
- , 'Portretten van J.J. Scaliger', 1/1 (2003), 8-9.
- , 'Van Nijmegen naar Noorwegen. Een getekend reisverslag', 1/2 (2003), 1-2.
- , 'Fraai met sapverwen gecouleerd', 2/2 (2004), 10-11.
- , 'Gedagten over Rembrandt', 2/3 (2004), 11-12.
- , 'Rembrandt in prent gebracht', 4/2 (2006), 1-2.
- , 'Moderne grafiek uit de schenking Annie en Guus Huisman-van Bergen', 4/3 (2006), 1-2.
- , 'Nieuwe aanwinst. Robbie Cornelissen', 6/1 (2008), 14.
- & Arnoud Vrolijk, 'Scaliger professor Harm Beukers: "Elke student kan in de Universiteitsbibliotheek iets van zijn gading vinden"', 6/2 (2008), 1-3.
- , 'Aanwinst. Franz en Ottla Kafka', 6/2 (2008), 11.
- , 'In Memoriam Janno van Tatenhove', 8/2 (2010), 14-15.
- , 'Feigned nobility. A forged provenance', 8/3 (2010), 13-14.
- , 'De boekillustratie in Europees perspectief', 9/1 (2011), 6-7.
- , 'The Delft Bible of 1477', 9/2 (2011), 13-14.
- , 'Woordkunst van Gracia Khouw', 10/1 (2012), 16.
- , 'De dood van een boekenlezer', 10/2 (2012), 18.
- Scheepsma, Wybren, 'Een bescheiden auteur. Frans Vervoort O.F.M.', 5/3 (2007), 12.
- Scheper, Karin, 'Een conserveringsproject voor leren banden', 1/1 (2003), 5-7.
- & Arnoud Vrolijk, 'Geschenk van de Vrienden. Een *Alcoran* van Mohammed uit 1734', 4/1 (2006), 6-7.
- , 'Beesten, bosvruchten en nagelgaten. Een unieke "eikeltjesband" in de Scaligercollectie', 7/3 (2009), 5-6.
- , 'Het boek is dood, lang leve het boek!' 10/2 (2012), 16-17.
- Schmid, Harm Jan, 'Collectie Bierens de Haan in catalogus', 9/1 (2011), 3-4.
- Schmidtke, Sabine & Camilla Adang, 'Islamic rational theology in the collections of Leiden University Library.

- The “Supplements” of the Zaydī Imām al-Nāfiq bi-l-ḥaqq (d. 1033) to the theological *Summa* of Abū Alī Ibn Khallād (fl. second half of 10th century), 5/3 (2007), 6-7.
- Seidel, Robert, ‘Between intertextual research and source studies. The German humanist Martin Opitz and his relationship to contemporary Latin poetry in the Low Countries’, 5/2 (2007), 6-7.
- Sijpesteijn, Petra, ‘Graven naar geschiedenis in vuilnisbelten’, 3/2 (2005), 10-11.
- Sinderen, Wim van, i.s.m. het Studie en Documentatie Centrum voor Fotografie, Prentenkabinet, ‘Gerard P. Fieret 80 jaar. Een retrospectief van zijn fotowerken’, 2/2 (2004), 3-4.
- Sleiderink, Remco, ‘Wereldgeschiedenis in de ogen van een dorpspastoor. Een werkgroep over Lodewijk van Velthem en diens *Vijfde Partie* (BPL 14 E)’, 5/1 (2007), 3-5.
- Smit, Ineke, ‘“Tussen ons blijft twee en twee gewoon vijf”. Een brochure uit de Leidse collectie’, 3/1 (2005), 6-7.
- Smolenaars, Marja (namens het STCN-team), ‘De STCN in de Universiteitsbibliotheek Leiden’, 7/2 (2009), 1-2.
- , ‘Een unieke bijbel in de UB Leiden’, 7/2 (2009), 6-7.
- Sonneveld, Dic, ‘*Enigmes Russes*. Een variant van de eerste “Chinese breinbrekers” in Nederland’, 5/1 (2007), 8.
- Spang, Michael, ‘Een zeldzaam gedicht van Anna Maria van Schurman’, 7/1 (2009), 12.
- Spoelder, Jan, ‘Prijzboeken van Latijnse scholen’, 5/3 (2007), 8-9.
- STCN-team, ‘Leidse curiosa in de STCN’, 4/3 (2006), 9-10.
- Stein, Robert, ‘Michael von Aitzing en de *Leo Belgicus*’, 2/2 (2004), 12.
- Storms, Martijn, ‘The puzzling provenance of the German edition of Braun and Hogenberg in the Bodell Nijenhuis collection’, 8/3 (2010), 2-3.
- Suryadi, ‘Sumbawa timber and Dutch cannon’, 9/2 (2011), 12-13.
- , ‘A critical voice on Muslim pilgrims from Java. Reflections on UBL manuscript Or. 5567’, 10/2 (2012), 13-14.
- Swijnesael, Bastiaan van, ‘Een tekening van Valentin Lefèvre’, 2/1 (2004), 12.
- , ‘*Ruiten alfabet* van Annesas Appel’, 7/2 (2009), 11.
- Sysling, Fenneke, ‘Fotografie en fysische antropologie. Rudolf Martin’, 8/1 (2010), 12-13.
- Tolfo, Valentina, ‘Rare Italian sixteenth-century editions in Leiden University Library’, 9/3 (2011), 11-12.
- Tolsma, Marijke, ‘Smoelenboek uit de zeventiende eeuw’, 9/1 (2011), 14-15.
- Vagenheim, Ginette, ‘The *Res publica litterarum* of Smetius, Clusius and Lipsius’, 3/1 (2005), 8-9.
- Van Hal, Toon, ‘Joseph Scaliger, puzzled by the similarities of Persian and Dutch?’, 5/1 (2007), 1-3.
- Velde, Hans van de, ‘Zilvervlootmythe. Een historisch stuk uit de collectie Juynboll’, 10/1 (2012), 1-3.
- Verhoeven, Gerrit, ‘De Grand Tour van de Leidse student Johannes Thijs’, 4/2 (2006), 5-6.
- Visser, Arnoud, ‘Reading Augustine in the Reformation’, 8/3 (2010), 4-6.
- Vliet, Rietje van, ‘Het schildenboek van Biagio Garofalo’, 4/2 (2006), 10-11.
- , ‘Een impressum dat boekdelen spreekt’, 6/3 (2008), 9-10.
- Vreeburg, Eva, ‘Grafiek van Hans Landsaat’, 6/2 (2008), 12.
- Vries, Sanne de, ‘Getijden in Leiden. De lotgevallen van handschrift Leiden, UB: BPL 3055’, 6/1 (2008), 8-9.
- Vrolijk, Arnoud, ‘Wentelen in overdaad. De Cairo International Bookfair’, 1/1 (2003), 3-4.
- , ‘Wijsheid uit het Westen. De verspreiding van westerse literatuur in de moderne Arabische wereld’, 1/2 (2003), 14.
- , ‘Oostersche Weelde. Oriëntalisme in westerse kunst en cultuur’, 3/1 (2005), 1-2.
- , ‘Christiaan Snouck Hurgronje (1857-1936). Oriëntalist tussen Oost en West’, 4/3 (2006), 11.
- , ‘Rijk Smitskamp schenkt archief van “Het Oosters Antiquarium” aan UB Leiden’, 5/3 (2007), 11.
- , ‘De roestige nietjes te lijf. Landelijke subsidie voor behoud en ontsluiting van de collectie Snouck Hurgronje’, 6/2 (2008), 3-4.
- , ‘Knickerbockers en Pilgrim Fathers. De zoektocht naar een Amerikaanse nationale identiteit’, 7/1 (2009), 4-5.
- , ‘De Tuinen van het Paradijs’, 7/2 (2009), 8-9.
- , ‘The oldest printed book in Arabic. The 1514 Melkite *Horologion* in the Scaliger collection’, 7/3 (2009), 3-4.
- , ‘“Credentialis int Arabis”. Scaliger’s Arabic translation for an early voyage to the Indies (1600)’, 8/3 (2010), 10-11.
- [—], ‘Nieuw: *Nineteenth-century Persia in the Photographs of Albert Hotz*’, 9/2 (2011), 15.
- , ‘Aeons of pain in Hinduism and Indian Islam’, 10/2 (2012), 1-3.
- , ‘Index Omslag, jaargangen 1-10 (2003-2012)’, 10/2.
- Walsby, Malcolm, ‘Between print and manuscript. The *Constitutions Royales et Prouvensalles* in Leiden University Library’, 4/2 (2006), 9-10.
- Warnar, Geert, ‘Twee nieuwe uitgaven van het Scaliger Instituut’, 1/1 (2003), 11.
- , ‘Clusius in een nieuwe context’, 1/2 (2003), 13.
- [—], ‘Een Beghynken in New York’, 4/2 (2006), 8.
- , ‘*Tresoir der wijsheit*. Nieuwe aanwinst Universiteitsbibliotheek herbergt onbekende tekst’, 7/2 (2009), 12.
- , ‘Servatius in School’, 8/3 (2010), 16.
- , ‘Een houtsnede van Hugo Jansz van Woerden. De Leidse inspiratie van *Elckerlijc*’, 10/2 (2012), 19-20.
- Waszink, Jan, ‘Wetenschap komt niet uit blik. Over de gemeenplaatsenboeken van de humanisten’, 3/2 (2005), 8-9.
- Weitenberg, Jos, ‘Armeense drukkunst in Amsterdam’, 8/2 (2010), 1-3.
- Westenholz, Caroline de, ‘Een verrassing uit de klassieke bibliotheek van de familie Couperus’, 9/1 (2011), 16.
- Westerman, Jeroen, ‘Een zeldzaam vogelvluchtoverzicht’, 5/3 (2007), 5-6.
- Wijsman, Hanno, ‘Het psalter van Lodewijk de Heilige’, 2/1 (2004), 8-10.
- Witkam, Jan Just, ‘De collectie Pijper voor Leiden verworven’, 2/1 (2004), 5-8.
- , ‘Het Legaat van Jan Brugman’, 4/3 (2006), 8-9.
- , ‘De Leidse uitgeverij Luchtman en de oriëntalistiek’, 6/1 (2008), 2-4.
- Wolf, Joke de, ‘“Het leeren zien als hoofdzaak”. Wilhelm Martin en de Leidse collectie reproductiefotografie’, 8/1 (2010), 10-11.
- Worp, Klaas, ‘Tussen “das Leidener Klammernsystem” en “Berichtigungsliste”. Het Leids Papyrologisch Instituut 1935-2005’, 2/2 (2004), 8.
- Yoder, Yoella, ‘Perish, then Publish? Christiaan Huygens’ bequest in Leiden University Library’, 10/2 (2012), 3-5.

Nicolaas Beets en Ko Kruseman. Of het einde van een jeugdvriendschap

André Bouwman (Conservator Westerse handschriften)

Geld trekt geld aan, zo luidt een bekend gezegde (de huidige financiële crisis ten spijt). Dat deze mysterieuze aantrekkingskracht ook schuilgaat in papier blijkt regelmatig wanneer de bijzondere collecties van onze bibliotheek met geschenken worden verrijkt. Zo schonk de heer C.W. Lely uit Arnhem in 1999 een aantal manuscripten van de bekende negentiende-eeuwse dominee-dichter Nicolaas Beets (1814-1903), thans berustend onder signatuur LTK 2239. Het betreft twee gedichten (uit 1830 en 1833), acht brieven uit het jaar 1833 gericht aan Jacobus Philip ('Ko') Kruseman (1814-1876) en een huwelijksaankondiging door Beets en zijn verloofde gestuurd aan Kruseman, gedateerd 21 augustus 1840.

Doorluchte Oranje spruit, zoo schoon een naam wel waardig

De heer Lely – oudste zoon van Ko's achterkleindochter Nada Margaretha Kruseman (1922-1975) – bood deze documenten ten geschenke aan omdat hij had vernomen dat

de UB Leiden een belangrijke Beetscollectie beheert. Zijn stukken zag hij als een interessante aanvulling op deze collectie. Inderdaad hadden bijna negentig jaar eerder, in 1911, de Erven Beets 330 in druk verschenen werken van hun vader geschonken aan de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, onderdeel van de UB Leiden. En ook hier trok papier papier aan. De negentiende-eeuwse letterkunde is in de bruikleencollectie van de Maatschappij immers sterk vertegenwoordigd. Dat in 1966 en 1993 het nog in familiebezit aanwezige archief van Beets werd aangekocht was een volgende, logische stap. Binnen de context van deze Leidse Beetscollectie zijn de documenten uit het bezit van Ko Kruseman dus zeer op hun plaats.

Het oudste stuk is een gedicht getiteld 'Aan Nederlands beminde Prinses Marianne Charlotte bij gelegenheid van haar huwelijk'. Ko Kruseman noteerde het in een katern getiteld 'Gedichten door mijnen vriend N. Beets'. De enigszins hoogdravende bewoordingen van de openingsverzen getuigen van Beets diepgevoelde genegenheid voor vorstenhuis en vaderland:

Doorluchte Oranje spruit, zoo schoon een naam wel waardig,

Sieraad van Nederland, als toonbeeld van de Deugd,

Brief van Nicolaas Beets aan Jacobus Philip Kruseman, gedateerd 8 april 1833.
[LTK 2239, Collectie Maatschappij der Nederlandse Letterkunde].

Eenvoudig en opregt, zachtmoedig, edelaardig,
Zoo ken U 't vaderland en 't deelt in uwe vreugd.

In de vriendschappelijke omgang met Ko blijkt Nicolaas ook zijn poëzie betrokken hebben. Vermoedelijk is dit een van zijn vroegst bekende gedichten, vervaardigd op zestienjarige leeftijd. Marianne, het jongste kind van koning Willem I en Wilhelmina van Pruisen, trouwde op 14 september 1830 in Den Haag met haar neef Albert van Pruisen, een jongere broer van de latere keizer Wilhelm I. De oudste onuitgegeven gedichten in Beets' eigen archief dateren van enkele maanden later. Een ervan is gewijd aan Jan van Speyk, de Hollandse luitenant-ter-zee die in februari 1831 zijn kanonneerboot – bijna overmeesterd door Antwerpenaars – opblies en met zijn bemanning en vijanden het leven liet (LTK BEETS D 1).

Ten oorlog!

Twee jaar later, in 1833, werd Ko Kruseman onder de wapenen geroepen. Ook al was het krijgsrumoer van de Belgische Opstand (augustus-september 1830) en de Tiendaagse Veldtocht (augustus 1831) verstomd, de vrede was nog ver weg en Nederland hield zijn legers onder de wapenen. Kruseman werd opgeroepen voor militaire dienst en bivakkeerde als Hollandse jager achtereenvolgens in legerkampen nabij Boxtel en Dussen. Vanuit Haarlem heeft Nicolaas diverse brieven aan Ko geschreven. Maar daarvoor al had hij in januari 1833 afscheid genomen van zijn vriend met een onuitgegeven Byroniaans gedicht 'Vaarwel', dat als volgt aanvangt:

Vaarwel, mijn Vriend, het Noodlot roept,
Zijn roepen is Bevel
En schoon zich 't vriendenhart verzet
't Moet bukken voor diens ijz'ren wet
Vaarwel, mijn Vriend, Vaarwel!

Het gedicht is ook bewaard gebleven in Beets eigen archief (LTK BEETS D 2) maar zonder de historische context waarin zij was ontstaan.

De vroege brieven van Nicolaas Beets aan zijn jeugdvriend werpen een verhelderend licht op de maanden die voorafgaan aan Beets' studietijd in Leiden. Van deze periode in Beets' leven bezitten we niet veel informatie uit de eerste hand. Beets blijkt ook te hebben moeten loten voor de militie en maakte zich daarover grote zorgen. Tot zijn grote opluchting kreeg hij echter een tijdelijke vrijstelling. Dit weten we dankzij zijn brief aan Ko van 24 maart, die hij besluit hij met een postscriptum:

Ik heb deze morgen voor de militieraad gecompareerd
en ben aldaar voor een jaar vrijgesteld. Victoria! In 12
maanden kan veel gebeuren en we zullen in 1834 zien!
Dan is dan! Gij verheugt u zeker met alle mijn vrienden
in mijn geluk.

De vreugde stijgt ten top in de brief van 6 mei als Nicolaas aan Ko schrijft dat hij – ofschoon hij aanvankelijk in zijn

vaders voetsporen zou treden als apotheker – in Leiden theologie mag gaan studeren:

Wensch mij geluk, beste Vriend! Het besluit is genomen: ik zal studeren! En waarin? in de theologie: voorzeker het verhevenste, edelste, doch ook tevens gewichtigste vak, en waaraan vele opofferingen verknocht zijn. [...] Ik twijfel evenwel niet of het zal velen bevreedden dat ik juist dit gekozen heb [...]. Doch gij die de neiging van mijn geest kent, die weet hoe die schoon in den gezelligen kring vrolijk, levendig en veelal schertsende, toch meer tot diepen ernst overhelt, die weet hoe na mij de schoonheid en waarheid van onzen dierbaren godsdienst aan 't harte ligt [...] zult u deze mijne keuze wel kunnen verklaren.

Zijn achtste en laatste brief (4 november) aan Ko schrijft Beets als kersverse student vanuit Leiden. Dat papier soms niet alleen papier aantrekt, blijkt hier overduidelijk: op enig moment hebben muizen de brief aangevreten. De aanhef is echter nog goed leesbaar:

Waarde vriend, Daar zit ik nu op de Beestenmarkt te Leyden, sedert 14 dagen ontgroend, en schrijft u mijnen eerste brief als student, in antwoord op de uwen van september l.l.

Verwaterd contact

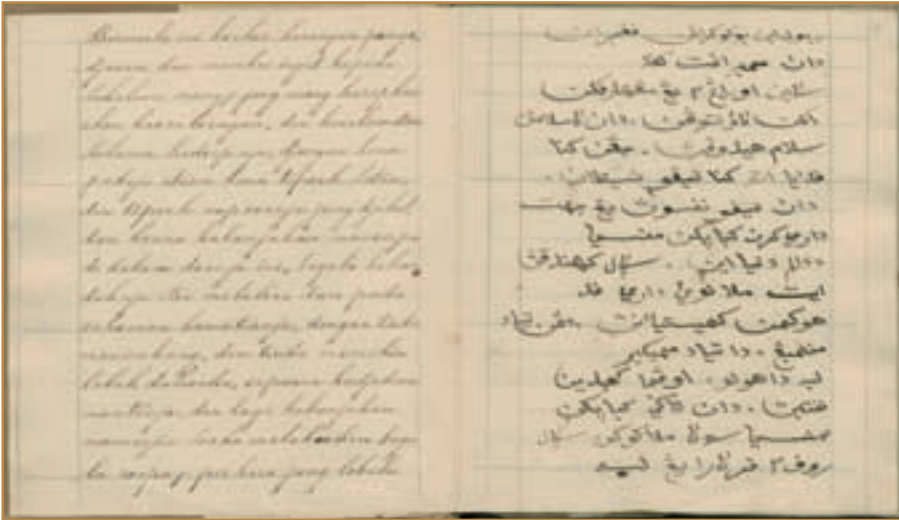
Ko's brieven aan Beets zijn niet bewaard gebleven. In diens omvangrijke archief komen ze althans niet voor. De enige vermelding van Ko Kruseman in de papieren van Nicolaas Beets bevindt zich in het uittreksel uit zijn dagboek 1833-1836. Dit manuscript berust in het Letterkundig Museum en werd in 1983 uitgegeven door Peter van Zonneveld. Beets vermeldt daarin op zaterdag 29 maart 1834: 'N.M. [= namiddag] Met Ko Kruseman gewandeld en gebilliard! 7 ure' (Van Zonneveld 1983, p. 251). Waarop Beets' uitroep tekent slaat, is niet duidelijk. Had hij Ko, die niet lang voordien moet zijn teruggekeerd uit de Brabantse legerkampen, nog niet ontmoet of heeft hij dik gewonnen met biljarten?

De twee zijn zeker tot in 1840 bevriend gebleven, want in augustus van dat jaar stuurde Nicolaas, inmiddels gepromoveerd tot doctor in de theologie, hem nog een aankondiging van zijn huwelijk met freule Aleide van Foreest. In oktober 1840 betrok Beets met zijn vrouw de pastorie te Heemstede, waar hij tot predikant was benoemd. De huwelijksannonce was het laatste stuk van Nicolaas dat Ko bewaard heeft. Daarna moet het contact verwaterd zijn. Het blijft speculeren maar een deel van de verklaring ligt wellicht in het feit dat de apothekerszoon Nicolaas dankzij academische studie, predikantschap en huwelijk met een telg uit het adellijke geslacht Van Foreest een stap op de maatschappelijke ladder maakte en zich in hogere kringen ging bewegen. Ko Kruseman werd als zijn vader winkelier in Haarlem en zette er een bloeiende wijnhandel op. Hij huwde in 1841 Josina Maria Veen, met wie hij drie zoons kreeg. In 1876 overleed hij op tweeënzestigjarige leeftijd.

A Critical Voice on Muslim Pilgrims from Java

Reflections on UBL Manuscript Or. 5567

Suryadi (Leiden University Institute for Area Studies, Brill Fellow, Scaliger Institute 2009)

Opening pages of Raden Moehamad-hoesen's *Boekoe Woelang Hadji* (The Book of Admonition to the Pilgrim) in Jawi and Latin scripts. [UBL Or. 5567, f. 3b-4a].

For centuries, Muslims from Indonesia and the Malay world have made the *Hajj*, the pilgrimage to the Holy City of Mecca. The earliest account of people from Southeast Asia making the pilgrimage to Mecca was recorded in the seventeenth-century Malay epic *Hikayat Hang Tuah*. The earliest European reference to this text dates from 1736 and the oldest extant manuscript, UBL Or. 1762, dates back to 1758. Down to the present day, hundreds of accounts have been written by pilgrims from Southeast Asia in all possible literary genres. The accounts invariably stress the spiritual importance of this fifth 'pillar' of Islam, pervaded as they are by a sense of emotional involvement, religious enthusiasm and saintly overtones. Mecca and the Holy Places are described as a blessed land where one's requests to God are most likely to be heard and answered.

Although it may come as a surprise, not all accounts of the Hajj are positive. One nineteenth-century manuscript from West Java appears to be downright critical of some

aspects of the practice. It is the Leiden University Library manuscript Or. 5567, entitled *Boekoe Woelang Hadji*, 'The Book of Admonition to the Pilgrim'. The author was a leading religious dignitary (*Hoofd Panghoeloe*) named Raden Moehamad-hoesen from the West Java district of Krawang. He finished his text in September 1873. The Leiden copy was made by Raden Poerawidjaja, a first-

year student at a *Kweekschool* or teachers training college.

The manuscript belongs to the bequest of Albert Cornelis Vreede (1840-1908), professor of Javanese and Madurese at Leiden University. The work consists of an introduction in prose, 83 numbered poetic stanzas and a concluding section in prose. The script is *Jawi* (Arabic script adapted for Malay), with a complete transliteration in Latin script.

Criticism

In his *Book of Admonition*, Raden Moehamad-hoesen criticises the Muslims of Java

who have a great desire to make the pilgrimage but lack financial resources. They often travel to Mecca, leaving their family behind without financial support (stanzas 2 and 3). Many try to earn their travel expenses by begging and even stealing from others (stanza 4). According to Raden Moehamad-hoesen, those who make the pilgrimage

Ten pilgrims from Priangan, West Java, on their way to Mecca. Photograph by C. Snouck Hurgronje, made in the courtyard of the Dutch consulate at Jeddah, late 1884 or early 1885.

[UBL Or. 26.404: 62, see also KITLV #90601].

to Mecca with money earned in such ways will not obtain a reward from God. Instead, He will consider them as sinners.

The author also criticises the Muslims from Java for tending to be too dogmatic in their religious faith and for performing their religious obligations blindly (*taklid*). Since many pilgrims are illiterate, he argues, they have insufficient knowledge of the requirements or the religious procedures of the Hajj. Such pilgrims often become the victims of fraud from the time they leave from home until they return. Many of them are forced to become illegal labourers in foreign countries such as Burma and Singapore or in Malabar in India (stanzas 23, 24 and 49). According to Raden Moehamad-hoesen, a pilgrim needs approximately 150 *ringgit* ('trade dollars', f. 41a) to make the journey, a substantial amount.

In the manuscript Raden Moehamad-hoesen also describes how difficult and dangerous the journey to Mecca can be, especially because of the difficulties of finding means of transportation (a ship), but also the perils of the sea. At the end of the text he encourages his readers to intensify their farming efforts, so they can earn enough money legitimately to pay for their pilgrimage to Mecca (f. 43a-45a).

As can be gleaned from its subject matter, Or. 5567 is intended as a 'teaching narrative to remind all people of what is required of them to earn salvation in their lifetime so that they will not be deceived by the lust of demons or their own evil desires' (f. 4a). The identity of the copyist, a *kweekschool* student, suggests that this text was introduced to primary school pupils to instruct them in the requirements of the Hajj, as well as to teach them how to write in Jawi and Latin scripts. Others have pointed out that in his position as religious leader, Raden Moehamad-hoesen played a role in the Dutch colonial administration, so that it is possible that this text also served to discourage the Hajj with the purpose of reducing religious radicalism among the indigenous population. However, more evidence is needed to substantiate this claim.

Publication

The *Book of Admonition to the Pilgrim*, manuscript Or. 5567, is unique among indigenous sources in its open criticism of some of the practices surrounding the Hajj. Even today such a critical voice is unusual because of religious sensitivities. In the near future this valuable text will become more readily accessible to Malaysian and Indonesian readers. A complete transliteration will appear together with a description of its socio-historical context and an analysis of its content and authorship in *Jurnal Filologi Melayu* vol. 19 (2012) in Kuala Lumpur, Malaysia, and also in a compilation of classical Malay texts on the Hajj edited by Henri Chambert-Loir, to be published by the École Française d'Extrême Orient (EFEO), Jakarta branch.

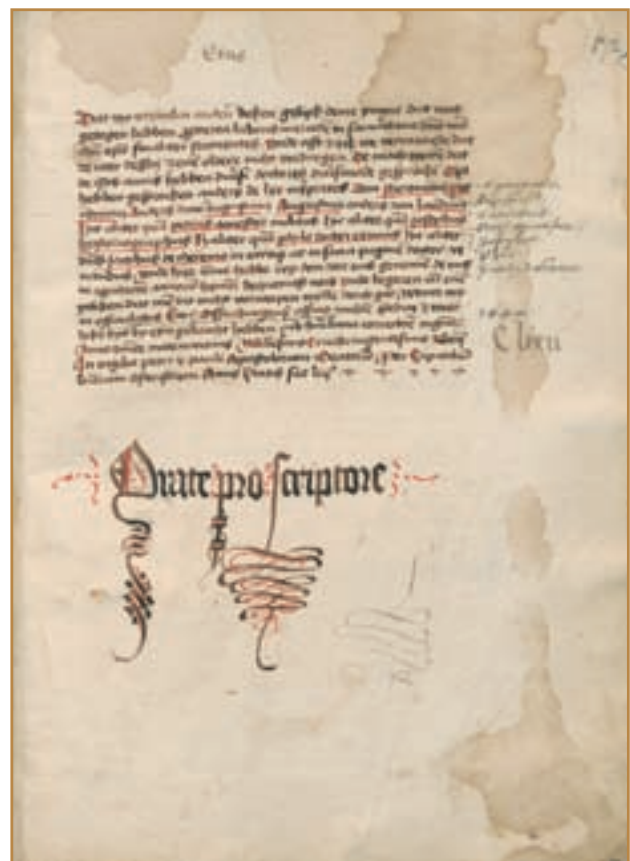
De Loop van de Wereld

Een onopgemerkt manuscript van Albert Suho's middelnederduitse wereldkroniek

Graeme Dunphy (Universiteit Regensburg, Brill Fellow 2011 van het Scaliger Instituut)

Wanneer is een vondst een vondst? Het bestaan van het manuscript in kwestie is sinds bijna 120 jaar in de catalogus van de UB gedocumenteerd: LTK 1209 *'Mundi cursus der werlde loe[p.].'* *Plat-Duitsche wereldkroniek (Osnabrück a.D. 1447)*. Maar toen ik het in maart 2012 tijdens een project over de kroniekmanuscripten van de bibliotheek inzag, was er geen teken dat iemand er ooit nader onderzoek naar had gedaan sinds de codex in 1893 uit de nalatenschap van de neerlandicus Matthias de Vries (1820-1892) was gekocht. Op de gok nam ik contact op met mijn vriend Hiram Kümper aan de Universiteit van Bielefeld, die bevestigden kon dat het zich daadwerkelijk om de kroniek van Albert Suho handelt, en samen hebben we over de ontdekking bericht in de Marburger Handschriftencensus (online). Toen ervoer ik toevallig dat bibliothecaris Ernst-Jan Munnik dezelfde identificatie reeds twee jaar geleden in een interne memo had genoteerd. Toch geen vondst dus. Maar wel spannend nieuws voor de wereld van de oud-germanistiek.

Suho, ook Albert Kuel genoemd, werd in 1394 geboren als zoon van een predikant in de stichting van St. Johann in Osnabrück. In deze stad maakte hij carrière in de kerk,

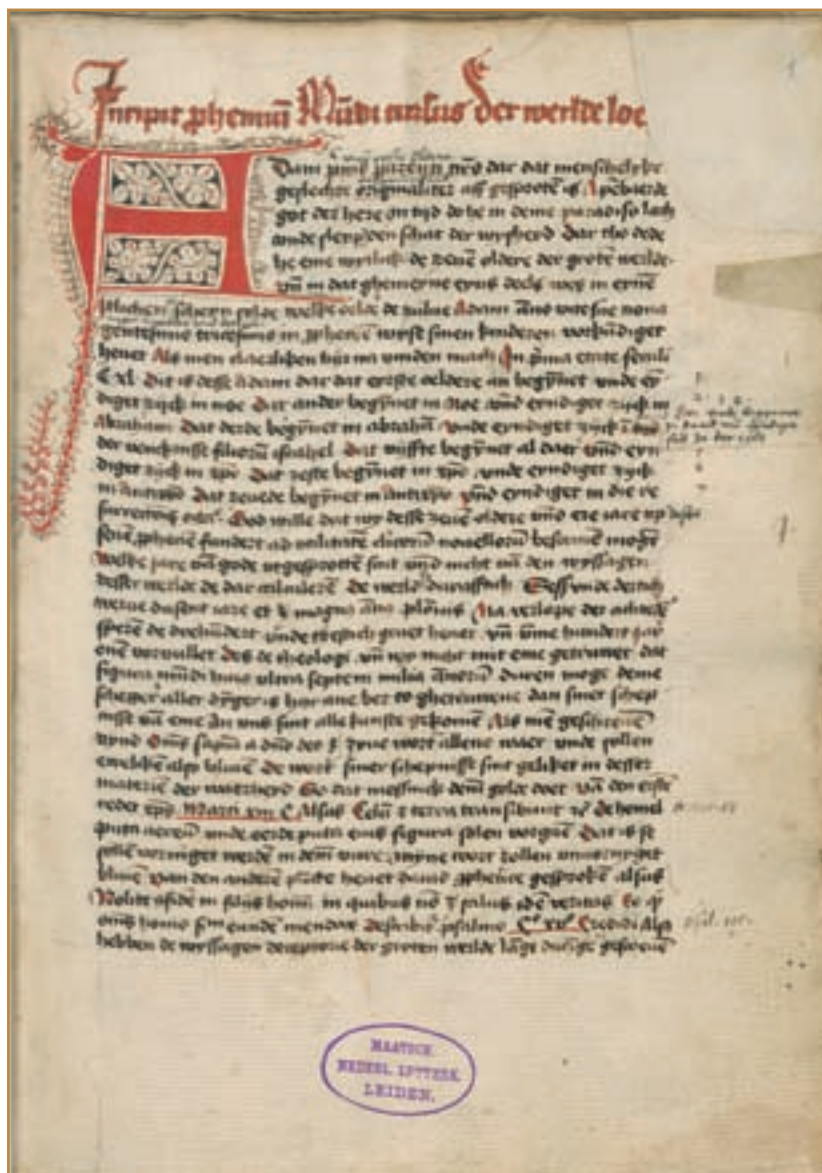
Albert Suho gen. Kuel, *Der Werlde Lop*, pagina met de *Orate pro scriptore* [LTK 1209, f. 172r, Collectie Maatschappij der Nederlandse Letterkunde].

bekleedde vanaf 1417 verschillende kerkelijke ambten, vertegenwoordigde de stad als procurator op het Concilie van Bazel en werd uiteindelijk decaan van de geestelijke Kalandbruderschaft in de Mariënkerk. Opvallend in zijn biografie is zijn inzet voor de hervorming van de geestelijkheid, die ook duidelijk naar voren komt in al zijn geschriften. Naast de wereldkroniek in de landstaal componeerde hij een aantal geestelijke werken in het Latijn, alle tot dusver nooit uitgegeven. Hij is het laatst geattesteerd in 1449.

De Middelnederduitse prozakroniek leidt van de schepping tot het jaar 1477 in 255 hoofdstukken, die georganiseerd worden volgens het patroon van de zes leeftijden van de wereld. Het verhaal van de oudere geschiedenis is sterk compilatorisch met lange letterlijke citaten uit bijvoorbeeld Petrus van Riga. Reeds vanaf de tijd van Karel de Grote is er duidelijk een regionale focus op de geschiedenis van de Saksische landen en Suho is in het bijzonder voor de laatmiddeleeuwse kerkgeschiedenis van Osnabrück een rijke bron.

Tot 20 jaar geleden was er slechts één manuscript van *Der werlde lop* bekend, meer bepaald de vroegere Berlijnse codex, die sinds de Tweede Wereldoorlog in Kraków ligt. Een tweede, niet helemaal volledig manuscript werd in de jaren 1990 in Warburg gevonden. Dit ligt nu in Paderborn en is nog nauwelijks onderzocht. Het Leidse exemplaar is dus het derde en vormt daarmee een belangrijke nieuwe getuige voor de tekst. Het is nog niet duidelijk hoe de drie manuscripten aan elkaar gerelateerd zijn, maar uit een eerste analyse blijkt dat het exemplaar van Leiden misschien wel het meest originele van de groep is. Net als bij het Berlijnse exemplaar gaat het hierbij om een eerste redactie van de tekst, eindigend in 1447, terwijl de Warburgse tekst voortgaat tot 1452. Maar het Berlijnse handschrift is pas geschreven in 1473 terwijl dat uit Leiden vermoedelijk ouder is.

De prioriteit van de Leidse versie wordt nog versterkt door het feit dat deze een groot aantal Latijnse uitdrukkingen bevat. Studies van de bekende manuscripten hebben erop gewezen dat Suho vaak Latijnse zinnen van zijn bronnen overnam die in het Berlijnse handschrift te zien zijn, maar dat deze citaten in het exemplaar van Warburg zijn vertaald naar het Duits. Het Leidse handschrift heeft nog meer van dit soort citaten dan de Berlijnse tekst,

Albert Suho gen. Kuel, *Der Werlde Lop*, Openingspagina met Kapitaal A. [LTK 1209, f. 1r, Collectie Maatschappij der Nederlandse Letterkunde].

wat misschien kan betekenen dat Suho veel vaker Latijn gebruikte dan eerder werd gedacht en dat zowel Berlijn en Warburg onafhankelijk van elkaar betrokken zijn geweest bij een proces dergelijke citaten te verwijderen. Als dit zou blijken te kloppen – verder onderzoek is noodzakelijk om er zeker van te zijn – hebben wij in Leiden de beste Suho-codex.

In elk geval is het Leidse handschrift het mooiste. Geschreven in een zeer nette hand, begint het met een grote letter A (voor Adam), heeft een titel boven elk hoofdstuk en eindigt met het vertederende verzoek van de onbekende schrijver: *Orate pro scriptore*. Twee latere handen hebben interlinear en aan de rand glossen gezet, die bijvoorbeeld hoofdstuknummers toevoegen, Latijnse citaten vertalen of naar Bijbelverzen wijzen. De Leidse Suho werd gerestaureerd in 1983 en is in zeer goede staat.

Het boek is dood, lang leve het boek!

Karin Scheper (Restaurator Universiteitsbibliotheek Leiden)

Over het naderende einde van het boek in codexvorm werd jaren geleden al gespeculeerd. De buitengewone snelheid waarmee digitale mogelijkheden zijn ontwikkeld, is ontegenzeggelijk van grote invloed op het functioneren van de bibliotheek en de positie van het traditionele boek in het bijzonder. Het *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis* van de Nederlandse Boekhistorische Vereniging wijdde in 2007 een themanummer aan de boekcultuur in een digitaliserende wereld. Acht jaar eerder werd, ook in een jaarboek, al voorzichtig de vraag gesteld of het digitale tijdperk het papieren boek in de eenentwintigste eeuw echt zou verdringen. Daarmee werd impliciet het moderne boek bedoeld: hoe lang zullen er nog nieuwe papieren boeken en tijdschriften gedrukt worden? In bibliotheken waar eveneens oude collecties bewaard worden, reikt de vraag echter nog veel verder. Immers, als het bestaande materiaal óók gedigitaliseerd wordt – omdat daarmee nu eenmaal een veel grotere doelgroep bereikt kan worden – zullen de oorspronkelijke documenten dan uiteindelijk wel bewaard moeten

blijven? Houdt het oude boek bestaansrecht? En daarmee direct verbandhoudend: is het vak van boekrestaurator een uitstervend beroep?

Het boek als informant

Natuurlijk zijn de mogelijkheden van digitalisering van invloed op ons gebruik van boeken. De zegeningen zijn gemakkelijk geteld. Een goed gedigitaliseerd boek is 24/7 en wereldwijd beschikbaar. Behalve tekstuele toegang biedt het de gebruiker ook een behoorlijk beeld van de materiële vorm. Voor veel onderzoekers is dat voldoende. Toch blijft het fysieke boek van belang, omdat het informatie in zich draagt over bijvoorbeeld de herkomst, het gebruik en de sociaal-culturele context. De karakteristieke kenmerken waarin die informatie is opgeslagen, zijn in een digitale weergave vaak niet te bestuderen. Om er een paar te noemen: is het materiaal waarop gedrukt of geschreven werd papier of perkament? Is het kalfs-, geiten- of schapenperkament? Is het handgeschept papier of machinaal gemaakt? Heeft het een watermerk? Hoeveel kettinglijnen kan men tellen op een vierkante centimeter? Wat voor inktten zijn er gebruikt? Er is een scala aan eigenschappen en kenmerken die alleen door autopsie kunnen worden vastgesteld. Dat geldt zeker voor de constructie van het boek, de naaiwijze

en de bandbevestiging. Ook toevoegingen of veranderingen, zoals oorspronkelijke correcties of oude reparaties, zijn soms alleen te onderscheiden door het fysieke object te bestuderen. [afbeeldingen links en rechtsboven]

Als één van de bijkomstige voordelen van digitalisering wordt vaak de conserverende werking genoemd. Het origineel hoeft tenslotte minder vaak uit de kast en kan onder 'ideale' omstandigheden worden bewaard. De fysieke conditie op zichzelf verbetert natuurlijk niet zonder een werkelijk conserverende ingreep. Toch werd eind jaren '90 digitalisering synoniem aan conservering, in ieder geval in het jargon dat bij de grootschalige, door de overheid gefinancierde digitaliseringsprojecten wordt gebruikt. Onduidelijk is of dan wordt bedoeld dat er een zekere conserverende werking van digitale substituten uitgaat omdat de originelen minder vaak geraadpleegd hoeven te worden, of dat de digitale kopie direct geacht wordt het voortbestaan te verzekeren van het stuk dat ten prooi is aan voortschrijdend verval. Dat laatste zou werkelijk een misrekening zijn, omdat een digitaal substituut het historische

Th. Erastus, *Disputationum de medicina nova Ph. Paracelsi*, Basel 1571. [514 D 16-17]. Een voorbeeld van een specifiek bandtype waarmee de herkomst geduid kan worden. In de perkamenten bandrug zijn uitsparingen gemaakt op de plaats van de ribben, om daar aluingeloid (wit) leer aan te brengen dat soepeler en daardoor duurzamer is dan perkament. Deze bindwijze komt alleen voor in Italië. Omdat het perkament en het leer nagenoeg dezelfde kleur hebben, is de techniek moeilijk herkenbaar.

J. ben Asher, *Peruš ha-Torah*, Venetië 1544. [874 E 8].
Het boek is afkomstig uit de collectie van Levinus Warner.
Achterin het boek ontbreken enkele katernen, die overigens
geen onderdeel uitmaakten van het titelwerk. In digitale vorm,
zonder raadpleging van het origineel zou deze lacune niet
zichtbaar zijn voor de onderzoeker.

document nooit in al zijn aspecten kan vervangen. Een boek is namelijk niet alleen een informatiedrager door zijn inhoud; als artefact geeft het inzicht in zijn eigen geschiedenis, en in groter verband ook in de boekcultuur in een bepaald gebied en periode.

De restaurator als boekarcheoloog

Steeds vaker zullen onderzoekers de tekstuele waarde allang tot zich hebben genomen als zij om het object vragen. Hun verwachting is dat bestudering van het fysieke boek aanvullende kennis oplevert. We moeten ons daarom afvragen in welke vorm en conditie die gebruiker het boek wil onderzoeken.

Om details in de constructie van boeken en de gebruikte materialen te duiden, is specialistische kennis nodig. Sporen kunnen worden gevonden door bijvoorbeeld pigmentanalyse, watermerkonderzoek, systematische analyse van gebruikte naaigarens, de vorm en substantie van overlijmstroken op de boekblokrug, of de verschillende manieren om houten of kartonnen platten aan te rijgen met de bindingeinden. Voor dergelijk onderzoek is het van groot belang dat het boek zoveel mogelijk zijn oorspronkelijke verschijningsvorm heeft behouden. Elke restauratieve ingreep is een aantasting van het authentieke materiaal en bovendien maakt een hersteloperatie het boek als artefact juist minder toegankelijk. Dat lijkt een contradictie, maar in beschadigde vorm geeft een boek doorgaans meer geheimen prijs. [afbeelding rechts]

Voor deze relatief nieuwe vorm van gebruik heeft de onderzoeker behoefte aan de optimale toegankelijkheid van het fysieke object in al zijn oorspronkelijke aspecten.

Daardoor verandert ook de rol van de restaurator onherroepelijk. Ooit werd restauratie gedefinieerd als 'terugbrengen in de oorspronkelijke staat'. Dat doel, in feite een reconstructie, wordt al langere tijd niet meer nagestreefd. Conserveringsbehandelingen zijn gericht op het behoud van historische sporen en kenmerken. De technieken en methoden die een restaurator de laatste jaren gebruikt zijn toegesneden op deze benadering. *Minimal intervention techniques* worden ze vaak genoemd. Traditionele criteria als reversibiliteit (de omkeerbaarheid van een ingreep) en een grote voorkeur voor het gebruik van 'oorspronkelijke materialen' zijn daarbij nog steeds belangrijk, maar de integriteit van het object staat voorop. 'Consolidatie van de toestand' is het nieuwe 'herstel in oorspronkelijke staat'.

Een restaurator opereert dus in het spanningsveld van toegankelijkheid en authenticiteit. Maar steeds vaker draagt hij/zij zelf ook bij aan deze jonge discipline, boekarcheologie. Een restaurator heeft immers een uitgelezen positie om de materialiteit van boeken te bestuderen en in kaart te brengen. Deze ontwikkelingen brengen de boekwetenschap en het vak van restaurator dichter bij elkaar.

Toekomst

Oude boeken hebben hun belang dus niet verloren, ook niet als ze zijn gedigitaliseerd. Wie de nieuwe functie van boeken een museale wil noemen, bedenke dat de objecten dienen voor onderwijs en onderzoek en dat ze worden bewaard vanuit het oogpunt dat ze ook beschikbaar zijn. Als natuurlijk verval of andere schade deze functie van het boek belemmert, is een conserverende ingreep dus nodig. Zo blijft het boek een bron van informatie. En de restaurator? Die gaat in toenemende mate als archeoloog aan het werk, en houdt het boek als artefact juist in stand door terughoudend op te treden.

J.B. Ferrari, *De florum cultura lib. IV*, Amsterdam 1646. [532 E 6].
Aantekeningen op de recto zijde van een losgelaten dekblad
en op de perkamenten overlijmstroken. Bij een traditionele
restauratie zou het schutblad weer aangeplakt worden
waardoor die informatie verloren gaat.

De dood van een boekenlezer

Jef Schaepe (Conservator tekeningen en prenten)

J.J. Aarts (1871-1934), *Een boekenlezer verpletterd door de Dood*, tekening, 140 x 200 mm [PK-T-AW-5077].

Te zijn verpletterd door je eigen boeken. Voor sommige romantici is het wellicht een droom. Ten onder gaan met je boeken. Of, als je er voldoende hebt, met je bibliotheek, zoals Peter Kien, Canetti's hoofdpersoon in *Die Blendung*. Maar bij hem was de verzamelwoede dan ook al omgeslagen in waanzin. Niets van dit alles in de tekening van J.J. Aarts (1871-1934). Hier wordt een man onvrijwillig de dood in gejaagd. De Dood, een half vergaan skelet, zit op de rug van de vooroverliggende man en drukt een boek in zijn nek, alsof hij de man probeert te verstikken. De man is machteloos. Verweer is niet mogelijk. Niemand ontkomt aan de klauwen van de Dood. Ook de boekenlezer niet.

Johannes Josephus Aarts

De tekening, een ontwerp voor een houtsnede, is een van de vele dodendanstaferelen die Aarts maakte. Johannes Josephus Aarts is als kunstenaar enigszins in de vergetelheid geraakt. Hij was een graficus pur sang die verschillende technieken beheerste. Zijn meesterschap in het graveren, etsen en houtsnijden leverde hem in 1911 het hoogleraarschap aan de Rijksacademie in Amsterdam op waar hij tal van leerlingen begeleidde. Er is weinig bekend over het leven van Aarts maar de enkele eigentijdse bronnen die er zijn spreken over een gesloten, weinig toegankelijke man die, behalve wegens zijn grote kennis van de grafische kunsten, bekend stond als een erudiet en belezen man. Hij schijnt een liefhebber van het werk van Redon en Moreau te zijn geweest. De belangrijkste bron blijft derhalve het werk zelf. De honderden houtsneden, etsen en gravures getuigen van een fascinatie met de klassieke mythologie. Perseus, Oedipus en Icarus duiken in allerlei variaties in zijn werk op. Zijn dodendanstaferelen, waaronder deze boekenlezer, en ander allegorische voorstellingen roepen literaire associaties op. We weten niet welke boeken Aarts las maar Goethe (*Faust*), Flaubert (*La tentation de Saint Antoine*) en Mirbeau (*Le jardin des supplices*) heeft hij vast gekend. De fascinatie met de dood, zo prominent in de negentiende-eeuwse cultuur, was ook aan Aarts niet voorbij gegaan. En hij moet bekend zijn geweest met de dodendans van Holbein, ook al nam die geen geleerde of boekenlezer onder zijn slachtoffers op.

Nalatenschap

Nadat Aarts was overleden in 1934 organiseerde kunsthandel Van Wisselingh & Co in Amsterdam een verkooptentoonstelling van zijn werk. Het was laatste tentoonstelling die aan zijn werk gewijd zou worden.

De belangstelling voor zijn grafiek en tekeningen nam ras af. Tot op de huidige dag bestaat er geen studie of monografie over het werk van Aarts. Zijn nalatenschap werd in 1953 geveild door Paul Brandt in Amsterdam. Een van de kopers daar was Albertus Welcker, de Amsterdamse arts wiens omvangrijke collectie tekeningen in 1957 door de Universiteit Leiden werd aangekocht. Een deel van de werken bleef onverkocht en werd door Brandt het volgende jaar wederom aangeboden. En weer was Welcker aanwezig om een aantal werken te kopen. Op deze manier verzamelde hij zo'n 25 tekeningen van Aarts. Waaronder die van de onfortuinlijke boekenlezer.

Een houtsnede van Hugo Jansz van Woerden

De Leidse inspiratie van *Elckerlijc*

Geert Warnar (Vakgroep Nederlands, Universiteit Leiden)

De slordige typografie en tekstweergave in het oudste volledige exemplaar van de *Elckerlijc* doen niet vermoeden dat de Antwerpse drukker Willem Vorsterman in 1525 dacht een bestseller op de markt te brengen. Toch staat het boekje (nu in de Universiteitsbibliotheek Leiden) aan het begin van een uitermate rijke geschiedenis, die door de eeuwen heen in vele talen talrijke vertakkingen heeft gekregen – tot aan Philip Roths Amerikaanse roman *Everyman* uit 2006. Maar behalve de huidige bewaarplaats van Vorstermans *Elckerlijc* is er nog een Leidse connectie: de houtsnede op de titelpagina, met daarop de titelfiguur die overvallen wordt door de dood.

Het beeld is bijna even bekend als de *Elckerlijc* zelf, waarin de allegorische hoofdpersoon na zijn onverwachte confrontatie met de dood leert in te zien hoe vergankelijk al het aardse is. Aan de hand van Kennisse, een personificatie van het zelfinzicht, komt Elckerlijc tot het besef dat alleen zijn deugden hem op weg naar het einde zullen helpen. Niet voor niets staat op het titelblad *Den spyghel der salicheit van Elckerlijc*. Desondanks lijkt het hoofdthema van de *Elckerlijc* vooral weergegeven in de begeleidende houtsnede, met het moment waarop de hoofdpersoon overvallen wordt door de dood, dreigend met een speer.

Wie bistu, bode?

Toch klopt de voorstelling niet echt met het verhaal. Zoals op vele middeleeuwse voorstellingen bespringt de dood zijn slachtoffer, dat geschrokken en machteloos de handen heft. Hij heeft geen verweer: zijn zwaard hangt nog aan zijn riem. In de *Elckerlijc* is er niets van deze schrik en angst te merken. De dood is niet gewapend. Hij spreekt Elckerlijc aan als boodschapper van God. Elckerlijc heeft lange tijd niet door wat hem overkomt. Het dringt zelfs niet tot hem door wie hij voor zich heeft. Tot vijf keer toe beantwoordt hij de mededelingen van de dood met een vraag, met als laatste: *Wie bistu, bode?* Wie ben jij boodschapper?

Ook die discrepantie tussen tekst en afbeelding toont dat Vorsterman niet heel veel zorg aan zijn *Elckerlijc*-uitgave heeft besteed, al was het destijds eerder regel dan uitzondering dat afbeeldingen en teksten slechts losjes samenhangen. De beginjaren van de boekdrukkunst kenden een intensief hergebruik van bestaande houtsneden ter illustratie van nieuwe teksten. Het lag niet in de lijn der verwachtingen dat een drukker voor een klein boekje als de *Elckerlijc* zou investeren in een nieuwe houtsnede. De voorstelling van de dood met een speer was bovendien zeer gangbaar. Vergelijkbare afbeeldingen doemen op in de miniaturen van getijdenboeken, dodendansen en andere voorstellingen die de middeleeuwse mens eraan herinnerden dat hij werkelijk ieder moment overvallen kon worden door de dood.

Met dat doel had de Leidse drukker Hugo Jansz van Woerden in 1499 een houtsnede laten maken voor het *Boec van den vier oefeningen*, een meditatie werk dat zowel in

Den spyghel der salicheit van Elckerlijc. Hoe dat elckerlijc mensche wert ghedaecht Gode rekeninghe te doen.

[Antwerpen, Willem Vorsterman, ca. 1525] [1497 H 14].

handschrift als in druk zeer succesvol was. De bedoeling van de tekst was de lezer tot vrome gedachten te brengen aan de hand van vier thema's, waarvan het derde de dood was. Bij de opening van deze derde oefening vinden we de houtsnede die vrijwel tot in de allerkleinste details overeenkomt met de voorstelling in Vorstermans *Elckerlijc*. Hier sluit de afbeelding wel direct aan op de tekst. De lezer wordt immers de stuipen op het lijf gejaagd met angstwekkende mededelingen dat *die doot niet en is te vlien, dat die ure des doots niet en is te weten ende dat die tijt van gode geset niet en mach verandert werden. Want wat is sekerre dan die doot? Wat is onsekerre dan die ure des doots?*

Missing link

De Leidse houtsnede van Hugo Jansz is bijna identiek aan die in de *Elckerlijc*, maar bij nader toezien toch niet helemaal gelijk. De *missing link* is een druk uit 1505 van het *Boec van den vier oefeningen* door Willem Vorsterman. Hij volgde volledig de uitgave van Hugo Jansz. Vorsterman liet wel nieuwe houtsneden maken, maar deze waren direct geïnspireerd op de afbeeldingen uit de druk van Hugo Jansz. Het is deze uitvoering van de dood in Vorstermans *Boec vanden vier oefeningen* die twintig jaar later terugkeerde in zijn druk van *Elckerlijc*.

Dit intensieve verkeer van nadruk, hergebruik en uitwisseling tussen samenwerkende drukkers is geen uitzondering in de vroege geschiedenis van het gedrukte boek. De meerwaarde van een kleine speurtocht naar de herkomst van de *Elckerlijc*-houtsnede ligt uiteraard in de waarde van de tekst die ermee geïllustreerd werd. Want via Leidse connectie van het *Boec vanden vier oefeningen* krijgen we wel een idee welke associaties de *Elckerlijc* anno 1525 oproep.

Nieuwe Vriendenstichting voor de UBL

Op zaterdag 12 mei jl. is met een feestelijk programma de oprichting van de Stichting Vrienden van de Universitaire Bibliotheken Leiden (UBL) gevierd. De bibliotheek beschikte tot die datum over twee vriendenstichtingen: de Stichting *Magna Commoditas*, vrienden van de Leidse universiteitsbibliotheek en de Stichting Vrienden van het Prentenkabinet der Rijksuniversiteit te Leiden.

Om de UBL met nog meer slagkracht te kunnen bijstaan, hebben de besturen van beide stichtingen besloten de handen ineen te slaan en hun krachten te bundelen. De Stichting Vrienden van de UBL is opgericht om de bekendheid met en de belangstelling voor de UBL onder een breed publiek te bevorderen en om een actieve bijdrage te leveren aan de conservering, restauratie, uitbreiding en digitalisering van de bijzondere collecties van de UBL.

'Het is een voorrecht en een genoeg om iets terug te mogen en kunnen doen voor de universiteit waar ik met zoveel plezier heb gestudeerd' stelt Drs. Frits Duparc, oud-directeur van het Mauritshuis, alumnus van de Universiteit Leiden en de eerste voorzitter van de nieuwe vriendenstichting.

De vriendenstichting is er voor iedereen die een band heeft met de UBL en geïnteresseerd is in de bijzondere collecties. De stichting zal voor de vrienden regelmatig activiteiten organiseren, zoals feestelijke openingen van tentoonstellingen, lezingen over de collecties en een jaarlijkse vriendendag.

Een van de eerste activiteiten van het nieuwe bestuur is het uitwerken van plannen voor een vriendenbulletin waarin de bijzondere collecties van de UBL en de activiteiten van de vriendenstichting een centrale plaats zullen krijgen. Dit bulletin zal de opvolger van *Omslag* worden. U wordt hier binnenkort over geïnformeerd.

Namens het bestuur van de Vrienden van de Universitaire Bibliotheken
Chantal Keijsper, sectorhoofd Bijzondere Collecties UBL

Zie voor informatie over de vriendenstichting:
www.bibliotheek.leidenuniv.nl/vrienden